

LIETUVOS TSR MOKSLŲ AKADEMIJA
ISTORIJOS INSTITUTAS
LIETUVOS TSR ISTORIJOS PROBLEMINĖ TARYBA

LIETUVOS ISTORIJOS METRAŠTIS

1973
metai

VILNIUS 1974

INSTITUTE OF HISTORY
OF THE ACADEMY OF SCIENCES OF THE LITHUANIAN SSR
THE SCIENTIFIC PROBLEMICAL BOARD OF
THE HISTORY OF THE LITHUANIAN SSR

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1973

VILNIUS

1974

INSTITUT FÜR GESCHICHTE
DER AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN DER LITAUISCHEN SSR
PROBLEMISCHER — WISSENSCHAFTLICHER RAT
FÜR GESCHICHTSFORSCHUNG DER LITAUISCHEN SSR

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1973

VILNIUS

1974

ИНСТИТУТ ИСТОРИИ
АКАДЕМИИ НАУК ЛИТОВСКОЙ ССР
НАУЧНЫЙ СОВЕТ ПО ПРОБЛЕМАМ ИСТОРИИ ЛИТОВСКОЙ ССР

ЕЖЕГОДНИК ИСТОРИИ ЛИТВЫ

ГОД
1973

ВИЛЬНИУС

1974

9(TL)
Li 237

Redakcinė kolegija

DOBROVOLSKAS JONAS, JURGINIS JUOZAS, KUN-
CYTĖ NIJOLĖ, MERKYS VYTAUTAS, MILIŪS VACYS,
STRAZDŪNAITĖ RITA (sekretorė), SADZIUS HEN-
RIKAS (vyr. redaktoriaus pavaduotojas),
TAUTAVIČIUS ADOLFAS, TYLA ANTANAS, VAITKE-
VIČIUS BRONIUS (vyr. redaktorius), ŽEPKAITĖ
REGINA

Vilnius, Kosciuškos 30
Lietuvos TSR Mokslų akademijos Istorijos institutas

Вильнюс, ул. Костюшки, 30
Институт истории Академии наук Литовской ССР

M $\frac{0164-294}{M851(10)-74}$ Z-74

© LTSR MA Istorijos institutas, 1974

ISTORIJS INSTITUTO VEIKLOS REZULTATAI

1972 m. lapkričio 30 d. įvyko iškilmingas Istorijos instituto Mokslinės tarybos posėdis, skirtas Tarybų Sąjungos įkūrimo 50-osioms metinėms pažymėti.

Posėdyje buvo išklaustyti Instituto sektorių vadovų pranešimai apie Instituto bendradarbių indėlį į istorijos mokslo raidą respublikoje Tarybų valdžios metais.

Žemiau spausdiname iškilmingo Mokslinės tarybos posėdžio medžiagą.

Instituto Mokslinės tarybos pirmininko ist. m. dr. Broniaus Vaitkevičiaus įžanginė kalba

Tarybų Sąjungos susikūrimas buvo reikšmingas istorinis įvykis.

Istorines prielaidas Tarybų Sąjungai įkurti sudarė nugalėjusi Didžioji Spalio socialistinė revoliucija, išlaisvinusi Rusijos tautas iš socialinės ir nacionalinės priespaudos ir paskatinusi jas susitelkti į vieną bendriją.

Lietuvos liaudis, 1918—1919 m. didžiojoje krašto dalyje iškėlusį Spalio revoliucijos vėliavą, taip pat pasisakė už glaudžią valstybinę visų tarybinių respublikų sąjungą. Tačiau Lietuvos darbo žmonių valią ano meto sąlygomis sužlugdė užsienio interventai, dalyvaujant lietuvių buržuazijos karinėms pajėgoms.

Jauna tarybinė Lietuvos respublika žlugo, palikusi darbo žmonių širdyse neįsikūnijusių lūkesčių šviesą. Savo siekimus liaudis įgyvendino 1940 m., kai buvo nuverstas buržuazijos viešpatavimas, šį kartą — tvirtai ir negrįžtamai, ir atkurtas tarybinis nacionalinis valstybingumas.

1940 m. rugpjūčio 3 d. Tarybų Lietuva tapo TSRS nare. Broliška lygiateisių respublikų sąjunga suteikė galimybę šalies tautoms visiškai atskleisti savo kūrybinę energiją, sugebėjimus, talentus.

Reikšmingas Tarybų valdžios pasiekimas yra tas, kad Lietuvoje, kaip ir kitose tarybinėse respublikose, susiformavo sava liaudies inteligenti-ja, gausiai atsirado įvairaus profilio kvalifikuotų specialistų, kurie aktyviai reiškiasi visose liaudies ūkio ir kultūros srityse.

Tarybų Lietuva išsiugdė nacionalinius mokslų darbuotojų, jų tarpe istorikų, kadrus.

Jeigu 1960 m. respublikoje mokslo darbuotojų (be antraeilininkų) buvo 3320, jų tarpe 31 mokslų daktaras ir 758 mokslų kandidatai, tai 1971 m. pabaigoje — 9657, jų tarpe 203 mokslų daktarai ir 3018 mokslų kandidatų; vadinasi, per vienuolika metų mokslo darbuotojų padidėjo beveik tris kartus.

Kokia gi mokslo darbuotojų istorikų būklė?

1960 m. mokslo darbuotojų istorikų Lietuvoje buvo 237, 1965 m. — 249, 1970 m. — 378, 1971 m. — 401¹. Istorikų, turinčių mokslinius laipsnius, buvo²:

Mokslų daktarai				Mokslų kandidatai			
1960	1965	1970	1971	1960	1965	1970	1971
—	2	9	8	37	65	108	118

Pateikti duomenys byloja ir apie bendrą mokslo darbuotojų istorikų skaičiaus padidėjimą, tiesa, nelabai žymų, ir apie istorikų mokslinės kvalifikacijos augimą, pasakyčiau, gana spartų. Per 11 metų mokslo kandidatų pagausėjo kiek daugiau kaip 3 kartus.

Stambiausia mokslo įstaiga respublikoje, tirianti visų socialinių ekonominių formacijų istoriją, archeologiją, etnografiją, lietuvių meno istoriją, yra Mokslų akademijos Istorijos institutas.

Tarybų valdžios metais susiformavo mokslinis Instituto kolektyvas, kuris, neskaitant filosofijos, teisės ir sociologijos skyriaus, šiuo metu — 1972 m. lapkričio 30 d. — turi 64 mokslinius bendradarbius (1966.I.1 — 54 m. b.), iš jų 6 mokslų daktarus (1966.I.1 — 2) ir 35 mokslų kandidatus (1966.I.1 — 23).

Instituto kolektyvas pasitinka Tarybų Sąjungos penkiasdešimtmetį su svariais pasiekimais, moksliskai nušviečiant Lietuvos TSR istoriją, išryškinant pažangų kultūrinį palikimą.

Tarybų valdžios metais susiformavo ir įsitvirtino marksistinė-lenininė lietuvių tautos istorijos koncepcija, kuri atsispindėjo respublikos

¹ Lietuvos TSR ekonomika ir kultūra. Statistikos metraštis, skirtas TSR Sąjungos įkūrimo 50-mečiui, V., 1972, p. 430.

² Ten pat, p. 431.

istorikų parengtuose veikaluose. Ryškus yra Instituto mokslinių bendradarbių indėlis į istorinės literatūros aruodą.

Instituto mokslinė produkcija, išėjusi iš spaudos 1948—1971 m., parodoma žemiau pateiktoje lentelėje³.

Leidiniai	Skaičius	Spaudos lankai	Tiražas (egz.)
Dokumentų publikacijos	16	685,08	34 000
Mokslinio tyrimo veikalai	60	1143,2	265 150
Bibliografijos, žodynai	2	58,5	35 000
Iš viso	78	1886,78	302 650

Pirmosios monografijos — J. Žiugždos „Reakcinė katalikų dvasiškija — amžinas lietuvių tautos priešas“ ir P. Pakarklio „Kryžiuočių valstybės santvarkos bruožai“ — išvydo šviesą 1948 m. 1951 m. iš spaudos išėjo pirmoji istorijos šaltinių knyga „M. I. Kutuzovo štabo dokumentai (1805—1806)“ (rusų k.) ir pirmasis straipsnių rinkinys „Lietuvos istorijos instituto darbai“, I tomas.

Žymus lietuvių tarybinės istoriografijos pasiekimas buvo sintetinių, apibendrinančių darbų parengimas ir išleidimas.

Pirmiausia pažymėtini Lietuvos TSR istorijos tritomis (I t. išėjo iš spaudos 1957 m., II t.—1963 m., III t.—1965 m.), Lietuvos TSR istorijos (nuo seniausių laikų iki 1957 metų) tomas (1958), Lietuvos archeologijos bruožai (1961) ir Lietuvos etnografijos bruožai (1964).

Šiuo metu Instituto leidybinės veiklos tempai yra geri, dirbama ritmingai. 1971 m. iš spaudos išėjo 8 knygos 118,99 spaudos lanko apimties. 1972 m. išleista 11 leidinių, kurių apimtis sudaro 192, 87 spaudos lanko.

TSKP XXIV ir LKP XVI suvažiavimai iškėlė istorikams naujus svarbius uždavinius: moksliskai nagrinėti dabarčiai ir ateičiai aktualias problemas, sustiprinti kovą prieš buržuazinę istoriografiją, išplėsti ir pagilinti socializmo raidos, ypač subrendusios socialistinės visuomenės istorijos, tyrinėjimus.

Sukauptas patyrimas, išaugęs mokslo darbuotojų istorikų profesinis meistriškumas, suprasta partijos iškeltų uždavinių svarba leidžia pareikšti įsitikinimą, kad artimiausiais metais Lietuvos TSR istorijos mokslas praturtės naujais reikšmingais darbais, apibendrinančiais praeities kartų patyrimą.

³ Į šiuos duomenis įeina ir su kitomis įstaigomis parengti leidiniai.—B. V.

LIETUVOS ISTORIJS FEODALIZMO LAIKOTARPIO TYRINĖJIMAI

Feodalizmo istorijos sektoriaus vadovas Lietuvos TSR MA akad. Juozas Jurginis

Instituto bendradarbių atliktus ir spaudoje paskelbtus darbus iš Lietuvos istorijos feodalizmo laikotarpio tenka vertinti, atsižvelgiant į naujausius tarybinio istorijos mokslo reikalavimus. Savaiame suprantama, kad tiek dėl įvertinimo, tiek ir dėl reikalavimų supratimo gali būti ginčijamasi, nes istorija, kaip ir kiekvienas kitas mokslas, nestovi vietoje. Netgi tarp žinomų, seniai išaiškintų faktų, remiantis marksistine metodologija, gali būti rastas naujas ryšys, duodama nauja įvykių grandinės interpretacija, ieškoma dėsningumo ir kuriamos hipotezės.

Iš apibendrinančio pobūdžio paskelbtų darbų svarbiausi yra du: „Lietuvos TSR istorijos“ daugiatomio pirmasis tomas¹ ir „Vilniaus miesto istorijos“ dviatomio pirmasis tomas². Šie abu darbai pažymėti respublikinėmis premijomis. Trečiąją vietą užima stambus kolektyvinis darbas — „Lietuvos pilys“³.

Sunkiausius ledus pralaužti teko pirmajam Lietuvos TSR istorijos tomui, kurio vadovu ir vyriausiuoju redaktoriumi buvo prof. J. Žiugžda. Ano meto ideologinės kovos sąlygomis parašyti išsamią, šaltiniais pagrįstą respublikos istoriją buvo ne tik mokslinis, bet ir svarbus politinis reikalas.

Beveik lygia greta su šiuo istorijos tomu, buvo rengiamas pirmasis „Lietuvos TSR istorijos šaltinių“ tomas⁴, ypač kreipiant dėmesį į ak-

¹ Lietuvos TSR istorija, t. I. Nuo seniausių laikų iki 1861 m., red. kolegija: K. Jablonskis, J. Jurginis ir J. Žiugžda (vyr. red.), V., 1957, 447 p.

² J. Jurginis, V. Merkys, A. Tautavičius, Vilniaus miesto istorija nuo seniausių laikų iki Spalio revoliucijos, V., 1968, 365 p.

³ Lietuvos pilys, red. J. Jurginis, V., 1971, 304 p.

⁴ Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, t. I. Feodalinis laikotarpis, V., 1955, 615 p., sudarytojai: P. Pakarklis, K. Jablonskis, J. Jurginis ir K. Neupokojevas.

tus ir kitokio pobūdžio dokumentus, liečiančius socialinius ekonominius santykius, nes, remiantis vien literatūra, galima buvo tik perdirtbti tai, ką buržuaziniai istorikai parašė iki karo.

Pirmajame „Lietuvos TSR istorijos“ tome reikėjo išspręsti du labai sudėtingus dalykus: duoti feodalinės Lietuvos valstybės ir jos santykių su kaimynėmis, ypač su rusų valstybe, įvertinimą ir periodizuoti feodalinio ūkio raidą. Negalima sakyti, jog tai buvo padaryta taip pagrįstai, kad nebėliko vietos patikslinimams ar nežymiams pakeitimams, tačiau vėliau pasirodžiusių monografijų autoriai tais su periodizacija susijusiais teiginiais vadovavosi, o ne juos griovė. Išimtį sudaro laikotarpio po Gedimino mirties pavadinimas feodalinio susiskaldymo laikotarpiu. Nuo tokio pavadinimo vėliau atsisakė periodizacijos autoriai, nes nuo Vytenio ir Gedimino prasidėjo dinastinis valdymas. Sričių padalijimas tarp Gedimino sūnų nereiškė, kad susidarė atskiros, savarankiškos kunigaikštystės, būdingos Rusijai po Kijevo Rusios iširimo; priešingai, tai buvo centrinės valdžios sustiprėjimas, palyginus su ta valdžia, kurią turėjo atskirų žemių kunigaikščiai. Ligi Vytenio ir Gedimino valstybės valdžią paimdavo tos ar kitos žemės kunigaikštis jėga, o ne paveldėjimo keliu.

Buržuazinė istoriografija Lietuvos istorijos kurso, išskyrus mokyklinius vadovėlius, neturėjo. Daugiausia dėmesio ji skyrė valdančiosios feodalų klasės (kunigaikščių ir bajorų) istorijai, o valstiečiai, pagrindinė materialinių vertybių gamintojų ir labiausiai išnaudojamų žmonių klasė, ją mažiausiai domino. Nepatraukė jos dėmesio nė miestiečiai — buržuazijos pradininkai.

„Lietuvos TSR istorijos“ I tome atsispindėjo Tarybų Lietuvos istorijos mokslo pasiekimai, Lietuvos istorijos marksistinės koncepcijos. Lietuvos valstybės susidarymas čia aiškinamas kaip klasinės visuomenės atsiradimo ir klasinių prieštaravimų rezultatas. Lietuvių tautos kova su kryžiuočiais nušviesta kaip kova prieš vokiečių feodalų, prisidengusių katalikų tikėjimo platinimo skraiste, pastangas užgrobti lietuvių žemes ir feodališkai išnaudoti jų gyventojus. Taip pat parodytas katalikų bažnyčios reakcingas vaidmuo. Tome atsispindi lietuvių ir rusų tautų bendra kova prieš socialinę ir nacionalinę caro valdžios priespaudą.

Čia pateikta Lietuvos feodalinės visuomenės gamybinių jėgų dinamika, gamybinių santykių ir klasių kovos raida, aiškinamos valstybės silpnėjimo priežastys, išskiriami feodalizmo pradžios, baudžiavos įsigalėjimo ir jos irimo etapai. Žymiai vėliau pasirodžiusiose monografijose šiais klausimais teiginiai papildomi ir patikslinami, bet nepaneigiami. Vadinasi, keliant juos pirmą kartą, iš esmės buvo rasti teisingi atsakymai.

Feodalizmo laikotarpį tiriančias monografijas, neminint straipsnių, reikia skirstyti pagal tai, kokią visuomeninio gyvenimo pusę jos liečia: politiką, ūkį ar kultūrą. Politinės istorijos srityje svarbiausia buvo duoti unijų su Lenkija, santykių su rusų žemėmis ir kovų su vokiečių ordinais įvertinimą. Kovų su kryžiuočiais ir kalavijuočiais naujo nušvietimo prioritetą priklauso Povilui Pakarkliui, dar prieš karą susidomėjusiam lietuvių likimu Prūsijoje. Stambiausias jo darbas, iš spaudos išėjęs 1948 m.⁵, skirtas kryžiuočių valstybės vidaus santykiams ir tuo pačiu lietuvių socialinio ir tautinio engimo priemonėms išaiškinti. Lietuvos valstybės gynimosi nuo kalavijuočių ir kryžiuočių karus jis lietuviuose darbuose⁶. Tai, žinoma, nebuvo visai nauja tema, tačiau į ją P. Pakarklis pažiūrėjo daug plačiau, negu jo pirmtakai. Domėdamasis, iš kur Ordinas ėmė jėgų savo agresijai, jis išaiškino, kad už Ordino pečių tuomet stovėjo feodalinė Vakarų Europa ir katalikų bažnyčia, vadovaujama Romos popiežiaus. Popiežių vaidmeniui kryžiuočių agresijoje jis paskyrė net atskirą veikalą⁷. Buržuazinėje historiografijoje vyravo pažiūra, kad, prūsams ir lietuviams priešintis vokiečių agresijai, svarbiausią vaidmenį atliko pagoniškoji religija. P. Pakarklis, remdamasis teisiniais šaltiniais, į pirmąją vietą iškėlė pasipriešinimą socialiniam ir tautiniam engimui, kuris buvo dangstomas krikščionybės platinimu. Jis savo studijas skyrė daugiausia ankstyvajam kovų laikotarpiui, apimančiam prūsų ir vakarinių lietuvių nukariavimą.

Kovos su kryžiuočiais politinėje Lietuvos istorijoje užima ypatingą vietą. Joms skirta nemaža populiarių straipsnių, parašytų įvairių sukaustuvių progomis, ir atskirų įvykių studijų⁸. Tačiau stigo bendros visų tų kovų istorijos. Instituto pastangomis buvo suburtas autorių kolektyvas ir tokia istorija parašyta⁹. Bet tai, žinoma, nereiškia, kad joje atsakyta į visus kylančius klausimus ir nebėra ko pridėti. F. Engelsas yra atkreipęs dėmesį į vokiečių valstiečius, kaip kolonistus, atsikėlusius į Prūsiją, ir jų vaidmenį kryžiuočių nukariavimuose¹⁰. Šis labai svarbus faktas nėra susilaukęs platesnės analizės.

Nors P. Pakarklis atidžiai ištyrė kryžiuočių valstybės vidaus santykius ir nustatė skirtingą lietuvių ir vokiečių padėtį, vis dėlto liko neaišku, iš kur ir kaip Prūsijoje XIII—XIV a. atsirado kolonistai, kurie buvo ūkinė, tautinė ir karinė Kryžiuočių ordino atrama. Prūsams ir lietuviams atkakliai priešintis, kolonistų nepadedami, užkariautojai nebū-

⁵ P. Pakarklis, Kryžiuočių valstybės santvarkos bruožai, Kaunas, 1948, 467 p.

⁶ P. Pakarklis, Lietuvių kova prieš kalavijuočius, V., 1945, 62 p.

⁷ P. Pakarklis, Popiežiai—lietuvių tautos priešai, V., 1948, 142 p.

⁸ R. J a s a s, Didysis prūsų sukilimas (1260—1274), V., 1959, 72 p.; M. J u č a s, Žalgirio mūšis, V., 1959, 68 p.; R. V a r a k a u s k a s, Pilėnų gynimas, V., 1960, 26 p.

⁹ Lietuvių karas su kryžiuočiais, red. J. Jurginis, V., 1964, 356 p.

¹⁰ F. E n g e l s a s, Valstiečių karas Vokietijoje, V., 1962, p. 124.

tų pajėgę įsitvirtinti. Tai suprato ir Lietuvos valdovai didieji kunigaikščiai. Čia reikia ieškoti atsakymo į klausimą, kodėl Gediminas kvietė iš Vakarų Europos į Lietuvą ne tik amatininkus bei pirklius, bet ir žemdirbius, žadėdamas jiems lengvatų. Tuo jis norėjo sutrukdyti kryžiuočių užimtų žemių kolonizaciją. Nebuvo atkreiptas dėmesys į tai, kad į vakarus nuo Elbės baudžiavos tuomet jau nebebuvo, atsirado daug laisvų bežemių valstiečių, kurie kėlėsi, ieškodami pragyvenimo. XV a. pasibai gė vokiečių valstiečių kėlimasis į Prūsiją. Jie, kaip ir prūsai su lietuviais, buvo paverčiami baudžiauninkais ir XVI a. dalyvavo Vokietijos valstiečių kare.

Kovų su kryžiuočiais istorijoje svarbią vietą užėmė rytinėse ir vakarinėse Europos dalyse skirtingi agrariniai santykiai ir tuo pačiu baudžiava. Jų išaiškinimas padėtų suprasti kryžiuočių užkariavimų sėkmės šaltinį. Aiškinant atkaklų lietuvių pasipriešinimą kryžiuočių agresijai, negalima išleisti iš akių ir pagonybės. Kiek tuomet pagonybė turėjo arba galėjo turėti reikšmės, mes negalime pasakyti, nes nesusilaukėme kiek platesnio ir gilesnio darbo, skirto senovės lietuvių religijai. Viena tėra aišku, kad ir po Lietuvos sukrikščioninimo paprotinė teisė ir senieji tikėjimai buvo valstiečių klasių kovos idėjinė atrama.

Svarbūs politiniai įvykiai Lietuvoje buvo 1794 ir 1830—1831 metų sukilimai. 1794 m. sukilimą gana sėkmingai tyrė Instituto bendradarbis R. Jassas, tačiau darbas ligi šiol tėra neužbaigtas. 1830—1831 m. sukilimui skirta F. Sliesoriūno kandidatinė disertacija. Svarbiausia šioje disertacijoje — Lietuvos ir Lenkijos politinių santykių klausimas ir klasiniai prieštaravimai tarp sukilėlių bajorų ir sukilime dalyvavusių valstiečių.

Politinėje istorijoje dar nemaža aiškintinų dalykų, susijusių su Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gyvenimu. Toje valstybėje gyveno lietuviai, baltarusiai ir ukrainiečiai — tautos, dabar turinčios savo socialistines respublikas. Nustatyti, kokie buvo jų santykiai feodalinėje Lietuvos valstybėje, reiškia duoti objektyvų ir visapusišką jos įvertinimą, nepaliekant vietos labai skirtingoms pažiūroms.

Iki Didžiojo Tėvynės karo tarybinėje istoriografijoje ginčų dėl tos valstybės reikšmės nebuvo. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė buvo vadinama lietuvių—rusų valstybe, ir baltarusių, ukrainiečių bei kai kurių rusų žemių buvimas joje nebuvo vertinamas neigiamai. Šios valstybės istorija buvo užbaigiama 1569 m. Liublino unija. Tarybų Sąjungos aukštųjų mokyklų studentai istorikai naudojosi spausdintomis A. Presnikovo paskaitomis¹¹.

Po Didžiojo Tėvynės karo į Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę imama žiūrėti kaip į lietuvių agresijos ir jų užkariavimų vaisių, kliudžiusių uk-

¹¹ А. Е. Пресняков, Лекции по русской истории, т. II, вып. 1. Западная Русь и Литовско-Русское государство, М., 1939.

rainiečiams ir baltarusiams susijungti su rusų valstybe, besiformuojančia aplink Maskvą. Ukrainiečius ir baltarusius vienijusi su rusais kalba, religija ir socialinė bei kultūrinė patirtis, įgyta, esant vienoje Kijevo Rusios valstybėje.

Drauge visiškai teisingai buvo teigiama, jog karas su kryžiuočiais buvo daugelio slavų tautų ir lietuvių bendras reikalas. Tuo metu nebuvo tautų, kurios nebūtų priklausiusios vienai ar kitai valstybei, ir karus vedė ne pavienės tautos, o valstybės. Žalgirio kautynėse dalyvavo daugelio tautų kariai, bet prieš kryžiuočius kariavo tik dvi valstybės — Lenkijos Karalystė ir Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė.

Tarybinis istorikas V. Pašuta¹² iškėlė teigiamą Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės reikšmę, sujungiant kai kurias lietuvių ir slavų žemes, joms ginantis nuo vokiečių ir totorių agresijos. Jeigu tas vaidmuo, kurį feodalinė Lietuvos valstybė suvaidino kovoje prieš kryžiuočius, galima sakyti, jau pakankamai nušviestas, tai pačios valstybės įnašas į bendrą Rytų Europos tautų kovą prieš totorius dar tebėra neliestas laukas. Pirmoji vaga čia išvaryta buvusio Instituto bendradarbio R. Batūros, iš dalies nušvietusio Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės santykius su Aukso Orda. Tačiau, Aukso Ordai nusilpus, iškilo Krymo totorių chanatas. Pasidaręs turkų sultono vasalu, šis chanatas sukėlė daug karinių ir ūkinių rūpesčių. Giliai ir nuosekliai neišaiškinus santykių su šiuo chanatu, liko gana miglotas Ukrainos prijungimas prie Lenkijos ir Liublino unijos sudarymas. Prie unijos stūmė ne tik karai su Rusijos valstybe, bet ir su Krymo totoriais, kuriems Lietuva nuo XV a. vidurio už tariamą taiką kasmet mokėjo dideles sumas auksu ir sidabru.

Lietuvos valstybės vaidmuo Europoje žymiai pasikeitė, nugalėjus kryžiuočius ir Aukso Ordos totorius bei pašalinus Rytų Europos tautoms jų keltą pavojų. Tačiau tebėra neišaiškinta, kaip šis pasikeitimas veikė tautų, sudarančių šią valstybę, santykius ir kaip tie santykiai privedė prie valstybės savarankiškumo praradimo. Tai bendromis pastangomis gali padaryti Lietuvos, Ukrainos ir Baltarusijos tarybiniai istorikai.

Instituto bendradarbių parengta Vilniaus miesto istorija nuo seniausių laikų iki Spalio revoliucijos skiriasi nuo anksčiau, dar feodalizmo epochoje, parašytų M. Balinskio ir J. Kraševskio istorijų ne tik savo metodologija ir chronologiniais rėmais, bet ir tuo, kad čia dėstoma ne sostinės, o miesto istorija, kuri daugiau susijusi su ūkiniu, negu su politiniu, gyvenimu. Visų pirma stengiamasi išaiškinti miesto vidaus gyvenimo dėsningumus, nustatyti jo progreso kreivę, o po to bandoma iškelti jo reikšmę tautai ir valstybei. Šiuo darbu buvo pradėtas Lietuvos

¹² В. Па shut o, Образование Литовского государства, М., 1959, 531 p.; V. Pašuta, Lietuvos valstybės susidarymas, V., 1972, 423 p.

miestų istorijų rašymas. Antrasis tokios istorijos nusipelnęs miestas yra Kaunas.

Knyga, skirta Lietuvos pilims, turi ne tik mokslinę, bet ir praktinę reikšmę, pasitarnaujančią paminklų apsaugai, kraštotyrai ir turizmui. Joje pateikiami istorijos, dailės ir architektūros duomenys pâneigia plitusių mėgėjiškus, dažnai idealizuojančius, romantiškus spėliojimus bei kuriamas legendas.

Pagrindiniai materialinių gėrybių kūrėjai feodalinėje visuomenėje buvo valstiečiai. Todėl, tiriant gamybines jėgas ir gamybinius santykius, jiems pirmiausia ir buvo skiriamas dėmesys. Valstiečių klausimui skirtos net trys Institute paruoštos knygos, apimančios visą feodalizmo laikotarpį¹³. Svarbiausia šiuose darbuose — baudžiavos įsigalėjimas ir jos iširimas.

Baudžiavos įsigalėjimą nušviesti buvo lengviau, negu pasekti jos irimo etapus. M. Jučo darbas, skirtas baudžiavos irimui, atskleidė, kaip XVIII a. paskutiniame ketvirtyje buvo pradėta pereiti prie kapitalistinio ūkininkavimo, naudojant palivarkinio ūkio gamybos priemones ir samdomąjį darbą. Autorius nustatė, kad pagrindinis konfliktas buvo ne gamybos, o gamybinių santykių sferoje. Konfliktas tarp dvaro ir kaimo brendo dėl žemės nuosavybės ir žemės rentos. XVIII a. pabaigoje ir XIX a. pradžioje baudžiovą naikinti siūlė patys Lietuvos dvarininkai. Knygoje duodamas atsakymas, kas juos vertė šitaip elgtis.

Svarbų vaidmenį socialiniuose procesuose atliko klasių kova, ypač valstiečių sukilimai. Iš trijų stambių sukilimų — 1418 m., XVI a. vidurio ir 1769 m. sukilimo Šiaulių ekonomijoje — atskiro platesnio darbo susilaukė pastarasis¹⁴. Apie 1418 m. sukilimą kalba tik vienas šaltinis — Vytauto raštas Kryžiuočių ordinui, vardijantis sukilėlių padarytus nuostolius. Iš to rašto aiškėja ir sukilimo priežastys, tačiau apie sukilėlių skaičių, jų judėjimo kryptį žinių nėra. XVI a. vidurio sukilimams skirtas platus K. Jablonskio straipsnis¹⁵.

Nors valstiečių istorija gausiai tyrinėta, tačiau ir čia yra spragų. Visų pirma agrarinių santykių istorijoje pastebimas skirtumas tarp Aukštaitijos ir Žemaitijos, bet kaip ir dėl ko tas skirtumas atsirado, neišaiškinta. Žymi Žemaitijos valstiečių dalis XVIII a. pabaigos dokumentuose vadinama bajorais, bet kas tai per bajorai ir kuo jie skyrėsi nuo bajorų, XVI a. reformos metu gavusių po du valakus žemės, tebėra neiš-

¹³ J. Jurginis, Baudžiavos įsigalėjimas Lietuvoje, V., 1962, 344 p.; M. Jučas, Baudžiavos irimas Lietuvoje, V., 1972, 318 p.; Lietuvos valstiečiai XIX amžiuje, red. kolegija: K. Jablonskis, J. Jurginis, J. Žiugžda, V., 1957, 270 p.

¹⁴ R. Marčėnas, Šiaulių ekonomijos valstiečių sukilimas 1769 m., V., 1969, 160 p.

¹⁵ Lietuvos istorijos instituto darbai, t. 1, 1951, p. 44—87.

ku. Nenustatytas skirtumas tarp šitokių valstiečių, vadintų bajorais, ir laisvųjų žmonių, turėjusių asmeninę laisvę.

Valstiečių tarpusavio santykių istorijoje atviras tyrinėjimų laukas tebėra kaimo bendruomenės. Kaimo bendruomenė — tai ne pirmąkart bendruomeninės santvarkos reliktas, o dinamiška žemdirbių organizacija, gyvavusi per visą feodalizmo laikotarpį. Bendruomenės istorijoje atskirus objektus sudaro paprotinė teisė, grūdų magazinai, savišalpos kasos, kaimų administracija ir panašūs dalykai, nušviečiantieji kaimą kaip visuomenės instituciją. Kaimo istorija — neatsiejama valstiečių istorijos dalis.

Jeigu žemės ūkio, agrarinių santykių ir klasių kovos tyrinėjimams, kaip matome, skirta nemažai spausdintų darbų, tai valstiečių psichologija ir ideologija dar nėra susilaukusios nė straipsnio. Socialinei psichologijai istorijos mokslas vis daugiau skiria dėmesio, ir visai suprantama dėl ko. Įsivyravęs teiginys, kad baudžiauninkų judėjimas buvo gairišką, vietinio pobūdžio, be politinės programos, neleidžia manyti, kad valstiečiai neturėjo savo pasaulėžiūros ir emocionalaus aplinkos bei socialinių santykių supratimo. Šaltiniai, leidžiantieji pažinti valstiečių pasaulėžiūrą ir psichologiją, yra feodalizmo laikotarpiu užrašyta mitologija ir tautosaka. Šiuos šaltinius tvarko, skelbia ir tiria filologai, tačiau į juos reikia atidžiai pažiūrėti ir istorikams. Žodinė ir vaizdinė liaudies kūryba reiškė valstiečių patirtį, išimtį, jų mintis ir jausmus.

Beieškodami valstiečių psichologijos ir ideologijos, priartėjome prie kultūros istorijos klausimų. Apibendrinamuose veikaluose, tokiuose, kaip „Lietuvos TSR istorija“, „Vilniaus miesto istorija“ ar „Lietuvos pilys“, liečiami kalbos, literatūros, dailės ir architektūros dalykai, remiantis kalbininkų, literatūrai bei meno istorijos tyrinėtojų darbais. Kultūros istorija — tai visų materialinio ir dvasinio bei visuomeninio gyvenimo reiškinių sintezė. Šioje srityje paruošti ir išleisti du darbai: vienas — skirtas renesanso ir humanizmo įtakai Lietuvoje¹⁶, kitas — reformacijai¹⁷. Reformacija — svarbus posūkis Lietuvos visuomeniniame ir kultūriname gyvenime, su ja prasidėjo ne tik lietuvių raštija, bet ir utopinio socializmo pažiūrų plitimas. Tačiau minėtieji darbai negali atstoti apibendrinančios reformacinio judėjimo Lietuvoje istorijos, kurioje šis judėjimas būtų nušviestas kultūros ir tuo pačiu visuomeninės minties istorijos aspektu. Reikalingas didesnis autorių kolektyvas reformacijos istorijai parašyti.

Šaltinių publikacijos, kaip ir tyrinėjimai, daugiausia liečia valstiečius. Pokarinio laikotarpiu feodalinių valdų aprašymai pasipildė XVII a.

¹⁶ J. Jurginis, *Renesansas ir humanizmas Lietuvoje*, V., 1965, 286 p.

¹⁷ I. Lukšaitė, *Lietuvių kalba reformaciniame judėjime XVII a.*, V., 1970, 67 p.

inventoriais¹⁸. Visai naują publikacijų grupę sudaro kaimų ir miestelių gyventojų ginčai su žemvaldžiais arba jų vietininkais¹⁹. Juose labai aiškiai atsispindi antagonistiniai santykiai tarp pagrindinių visuomenės klasių. Ypač vertinga publikacija — Prūsijos valdovų įvairūs įsakymai lietuviams valstiečiams²⁰. Tie įsakymai ne tik atskleidžia valdžios įstaigų ir žemvaldžių santykius su valstiečiais, bet yra ir svarbus šaltinis lietuvių kalbos istorijai, nes parašyti lietuviškai. XVI—XVIII a. lietuvių raštijos paminklai — daugiausia religinio turinio tekstai, o čia tekstai išimtinai pasaulietiški su daugybe sąvokų, terminų ir teisinių bei ūkinių išsireiškimų. Šis šaltinis nusipelno daug didesnio istorikų ir filologų dėmesio, negu ligi šiol jam buvo skirta.

Atskiru leidiniu išėjo Gedimino laišakai²¹. Ši publikacija tyrinėtojams paranki tuo, kad greta lotyniško originalo duoti vertimai į rusų ir lietuvių kalbas. Vertimo į lietuvių kalbą ir plačių komentarų susilaukė 1468 m. Kazimiero teisynas²². Kultūros istorijos tyrinėtojams pasitarnauja pakartotinai skelbiami XVI a. publicistų Mykolo Lietuvio ir Jono Lasickio lotyniški tekstai su vertimais į lietuvių kalbą ir išverstas Lietuvos metraštis (Bychovco kronika)²³.

Apibendrinant visa, kas padaryta, tyrinėjant feodalinį laikotarpį, galima teigti, kad daug spręstinių klausimų susilaukė atsako ir dabar galima imtis naujų apibendrinančių veikalų rašymo. Tokiais veikalais turėtų būti: 1) Lietuvos valstiečių istorija, 2) Lietuvos kultūros istorija.

¹⁸ Lietuvos inventoriai XVII a. Dokumentų rinkinys, sudarė K. Jablonskis ir M. Jučas, V., 1962, 464 p.

¹⁹ Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai su dvarų valdytojais, d. I. XVI—XVII a., sudarė K. Jablonskis, V., 1959, 367 p.; d. II. XVIII a., sudarė R. Jasas ir J. Orda, red. K. Jablonskis, V., 1961, 592 p.; d. III. 1795—1844 m., sudarė M. Jučas ir R. Jasas, V., 1968, 509 p.

²⁰ Prūsijos valdžios gromatos, pagraudėnimai ir apsakymai lietuviams valstiečiams, sudarė P. Pakarklis, spaudai parengė K. Jablonskis, V., 1960, 667 p.

²¹ Gedimino laišakai, parengė V. Pašuta ir I. Štal, V., 198 p.

²² Kazimiero teisynas (1468), parengė J. Jurginis, V., 1967, 36 p.

²³ Lietuvos metraštis, Bychovco kronika, parengė R. Jasas, V., 1971, 397 p.; Jonas Lasickis, Apie žemaičių, kitų sarmatų bei netikrų krikščionių dievus, parengė J. Jurginis, V., 1969, 100 p.; Mykolas Lietuvius, Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius, V., 1966, 136 p.

LIETUVOS ISTORIJS KAPITALIZMO LAIKOTARPIO TYRINĖJIMAI

Kapitalizmo istorijos sektoriaus vadovas ist. m. dr. Vytautas M e r k y s

Kapitalizmo istorijos tyrinėjimai Istorijos institute sukonzentruoti kapitalizmo istorijos sektoriuje, įsteigtame 1971 m. vasario 1 d. Iš pradžių, pirmuoju pokario dešimtmečiu, veikė vienas istorijos sektorius ir daugumos mokslinių bendradarbių specializacija nebuvo pakankamai ryški. 1957 m. sudarius du sektorius — Lietuvos istorijos ligi Spalio revoliucijos ir Lietuvos istorijos po Spalio revoliucijos, istorikai, tyrinėję kapitalizmo istorijos klausimus, dirbo juose abiejuose. Dėl to, apžvelgiant mums rūpimus tyrinėjimus, tenka juos traktuoti ne kaip vieno kurio sektoriaus veiklos rezultatą, o kaip Instituto, jo mokslinių bendradarbių nuveiktą darbą.

Yra ryškūs du Istorijos instituto veiklos, o kartu ir kapitalizmo istorijos klausimų tyrinėjimo etapai. Abiejų riba yra šeštojo dešimtmečio vidurys, kai svarbūs TSKP XX suvažiavimo (1956 m.) nutarimai smarkiai stimuliuo visų mokslų, o ypač humanitarinių, jų tarpe ir istorijos, raidą.

Pirmasis dešimtmetis buvo tarybinės lietuvių istoriografijos, taigi ir liečiančios kapitalizmo epochą, kūrimasis. Tada teko kritiškai įvertinti buržuazinę istoriografiją, atmesti buržuazinių istorikų koncepcijas, remiantis marksistine-leninine istorijos mokslo metodologija, paruošti mokslinę Lietuvos istorijos periodizaciją, sukurti naują, marksistinę-lenininę istorijos koncepciją. Tuo metu ypač daug dėmesio buvo skiriama lietuvių tautos kovai dėl Tarybų valdžios 1918—1919 m.¹, svarbiam ir teigiamam TSRS vaidmeniui Lietuvos gyvenime, lietuvių ir rusų tautų draugystei²,

¹ J. Žiugžda, Lietuvių tautos kova dėl Tarybų valdžios 1918—1919 metais, V., 1948; J. Jurginis, Vilnius — Tarybų valdžios centras Lietuvoje (1918—1919), V., 1949.

² J. Žiugžda, Lietuvių ir rusų tautų draugystė istorijos raidoje, V., 1947.

revoliuciniam judėjimui ir klasių kovos tradicijoms, būtent: valstiečių dalyvavimui 1863 m. sukilime bei rusų revoliucinių demokratų įtakai šiam sukilimui³, Lietuvos valstiečių kovai dėl žemės buržuazijos valdymo metais⁴, Kauno įgulos kareivių sukilimui 1920 m.⁵, reakciniam katalikų bažnyčios vaidmeniui⁶.

Tuometinio tarybinio lietuvių istorijos mokslo pasiekimai, iš esmės per pirmąjį pokarinį dešimtmetį susiformavusi marksistinė-lenininė lietuvių tautos istorijos kapitalizmo laikotarpiu koncepcija buvo išdėstyta Instituto paruoštame Lietuvos TSR istorijos trumpajame kurse⁷.

Antrajame etape žymiai giliau buvo nušviečiami svarbiausi istorijos klausimai, įvedant į mokslo apyvartą gausius šaltinius, gerokai suintensyvėjo pats tyrimo darbas, kurio svarbiausias rezultatas iš pradžių buvo gausūs straipsniai moksliniuose žurnaluose ir straipsnių rinkiniuose; dar po dešimtmečio pradėjo rodytis ir atskiros solidžios monografijos.

Instituto bendradarbiai, tyrinėję kapitalizmo istorijos klausimus, žymiu mastu formavo bei argumentavo marksistinę-lenininę Lietuvos istorijos koncepciją. Čia reikia pažymėti „Lietuvos TSR istorijos“ II ir III tomus⁸, išėjusius 1963 ir 1965 m. Kuriant šį akademinį istorijos kursą, dar stigo monografinių tyrinėjimų, kuriais būtų buvę galima remtis, sisteminant bendrąją koncepciją. Dėl to autoriams reikėjo pasitelkti naujų, ypač archyvinių šaltinių, bendrais bruožais atspindinčių esminius istorijos procesus. Sukaupiti tokio pobūdžio šaltiniai buvo paskelbti trim atskirais tomais⁹, ruoštais lygiagrečiai su atitinkamais Lietuvos TSR istorijos kurso tomiais.

Plečiantis ir gilėjant Lietuvos istorijos tyrimams, buvo imtasi rašyti taip pat sintetinį veikalą apie Vilniaus miestą, visą laiką vaidinusį Lietuvos politinio, ūkinio ir kultūrinio centro vaidmenį. Kapitalizmo epochos procesai, įvykiai nušviečiami I ir II šio veikalo tomuose¹⁰.

³ J. Žiugžda, Antanas Mackevičius — Lietuvos valstiečių vadovas kovoje prieš carizmą ir dvarininkus, V., 1951; Ю. И. Жюгжда, Развитие демократического движения в Литве в 60-х годах XIX в. и влияние на него русского революционно-демократического движения, Исторические записки, т. 45, М., 1954, p. 183—200.

⁴ J. Žiugžda, Lietuvos kaimo darbo žmonių kova dėl žemės buržuazijos viešpatavimo metais, V., 1952.

⁵ J. Jurginis, Kauno įgulos kareivių sukilimas 1920 metais, V., 1955.

⁶ J. Žiugžda, Reakcinė katalikų dvasiškija — amžinas lietuvių tautos priešas, Kaunas, 1948.

⁷ Lietuvos TSR istorija. Nuo seniausių laikų iki 1957 metų, V., 1958.

⁸ Lietuvos TSR istorija, t. II. Nuo 1861 iki 1917 m., V., 1963; t. III. Nuo 1917 iki 1940 m., V., 1965.

⁹ Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, t. II (1861—1917), V., 1965; t. III. Lietuvos darbu žmonių kova dėl Tarybų valdžios 1917—1919 metais, V., 1958; t. IV. Lietuva buržuazijos valdymo metais (1919—1940), V., 1961.

¹⁰ J. Jurginis, V. Merkys, A. Tautavičius, Vilniaus miesto istorija nuo seniausių laikų iki Spalio revoliucijos, V., 1968; Vilniaus miesto istorija nuo Spalio revoliucijos iki dabartinių dienų, V., 1972.

Trumpai apžvelgdami 1861—1940 m. Lietuvos istorijos problemas, nagrinėtas Institute, plačiau sustosime prie šių trijų stambiausių ir svarbiausių krypčių.

Pirmajai kryptiai priskirtini kapitalistinio gamybos būdo įsigalėjimo bei raidos ir kapitalistinės visuomenės klasių formavimosi bei vystymosi tyrinėjimai.

Neliečiant kapitalizmo genezės feodalinėje socialinėje ekonominėje formacijoje klausimų (juos daugiausia tyrinėja feodalizmo istorijos sektorius, M. Jučas), visų pirma reikia sustoti prie baudžiovos panaikinimo, pradėjusio kapitalizmo epochą, ir valstiečių reformos, žymiai nulėmusios tolimesnę Lietuvos kaimo raidą ir klasinę visuomenės struktūrą. Baudžiovos panaikinimo ir valstiečių reformos klausimus tyrinėjo palyginti didelė istorikų grupė: L. Bičkauskas-Gentvila, S. Lazutka, V. Neupokojis, J. Tamošiūnas, S. Vansevičius.

Iš Istorijos instituto bendradarbių šiai problematikai daug metų paskyrė L. Mulevičius. Ligi jo valstiečių reformos tyrinėjimą autoriai paprastai užbaigdavo 1862 m. L. Mulevičius išanalizavo valstiečių reformos įgyvendinimo procesą nuo pradžios ligi pabaigos, siekusios net XX a., išaiškino šios reformos reikšmę feodalinės žemėvaldos virtimui buržuazine, feodalinio valstiečių luomo kaip klasės įsiliejimui į buržuazinę visuomenę, išskyrė reformos Lietuvoje ypatybes, kurias sąlygojo daugiausia kieminis valstiečių žemės naudojimas, nustatė dvarų virtimo kapitalistiniu ūkiu chronologiją¹¹.

XX a. agrarinius santykius gvildeno A. Tyla. Jis išaiškino bajorų dvarininkų žemėvaldos lyginamąjį svorį, nagrinėjo valstiečių padėtį, daugiausia dėmesio skirdamas jų klasei diferenciacijai, nustatė kaimo proletariato skaičių, jo sluoksnius¹².

Nacionalinės buržuazijos valdymo laikotarpio agrarinių santykių pobūdis ir kaimo gyventojų klasinės struktūros klausimai Istorijos institute susilaukė daug mažesnio dėmesio. Juos nagrinėjo L. Truska ir A. Jefremenka savo darbų, skirtų tarybinio laikotarpio istorijai, įvadinuose skyriuose. Jie įrodė, kad Lietuvos buržuazinės valstybės žemės ūkyje ga-

¹¹ Л. П. Мулявичюс, Особенности отмены крепостного права в Литве, Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы 1960 г., Киев, 1962, p. 445—453; К вопросу об изменении площади крестьянского землепользования в Литве при проведении реформы 1861 г., Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы 1863 г., В., 1964 (1965), p. 585—598; Л. Мулявичюс, М. Ючас, Некоторые вопросы генезиса капитализма в Литве, В., 1968, ir kt.

¹² А. Тyla, Lietuvos žemės ūkiu darbininkų padėtis XIX a. pabaigoje—XX a. pradžioje, Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, A serija (toliau—MADA), 1962, t. 2(13), p. 85—102; 1905 metų revoliucija Lietuvoje, V., 1968, p. 14—46.

lutinai įsigalėjo kapitalizmas ir feodalizmo liekanų jame jau visiškai neliko¹³.

Istorijos instituto bendradarbiai padirbėjo, taip pat tyrinėjami pramonės raidą, ypač kapitalistinės pramonės genezę ir augimą, stambiosios mechanizuotos pramonės susiformavimą XIX a. pabaigoje. Drauge buvo sprendžiamas esminis socialinės istorijos klausimas — pramonės proletariato susidarymas ir jo virtimas savarankiška klase¹⁴.

Tyrinėjant Lietuvos ekonomikos istoriją, pradėta kreipti daugiau dėmesio į jos daugiasanklodiškumą, ypač į svarbią smulkiosios ir smulkiaprekinės pramonės gamybos vietą, jos santykį su stambiaja kapitalistine gamyba, stambiuoju kapitalu apskritai, atskleidžiant, kaip prekybinis bei pramoninis kapitalas pajungė smulkiąją gamybą ir smulkiuosius gamintojus vertė proletarais¹⁵. Gaila tik, kad liko netyrinėtas šis procesas XX a. pramonėje.

1919—1940 m. Lietuvos žemės ūkyje, kuriame visą kapitalizmo epochą vyravo smulkioji ir smulkiaprekinė gamyba, analogišką stambiojo kapitalo — monopolijų, finansinio kapitalo — vaidmenį, pajungiant smulkiuosius gamintojus ir juos išnaudojant, pastebėjo bei akcentavo V. Niunka¹⁶, o vėliau ir keli Instituto istorikai, ypač A. Gaigalaitė, L. Truska, A. Jefremenka. A. Gaigalaitė šitokį išnaudojimą laiko viena svarbiausių Suvalkijos valstiečių streiko 1935 m. priežasčių¹⁷.

Apskritai, Lietuvos ekonomikos daugiasanklodiškumo, nulėmusio svarbius socialinius procesus, klausimai Lietuvoje dar tik pradėti tyrinėti.

Palyginti silpnai nušviesti taip pat nuo šios ekonominės raidos priklausantys visos klasinės visuomenės struktūros ir jos dinamikos klausimai. Vieną svarbiausių šios rūšies tyrinėjimų yra atlikęs L. Truska. Išnagrinėjęs klasinę Lietuvos gyventojų sudėtį XX a. ketvirtajame dešimtmetyje, jis priėjo išvadą, kad, aiškiai išsiskyrus buržuazijos ir proletariato klasėms, absoliučią šalies gyventojų dalį ir toliau sudarė smulkieji savininkai, o mažėjo ne tiek jų santykinis skaičius, kiek ekonominis savarankiškumas¹⁸.

¹³ L. Truska, Visuomenės klasinės sudėties pakitimas Lietuvoje socializmo statybos metais (I. Paskutiniai buržuazinės santvarkos metai), MADA, 1965, t. 1(18), p. 128—129; A. П. Ефременко, Аграрные преобразования и начало социалистического строительства в литовской деревне в 1940—1941 годах, В., 1972, p. 14—63, 233—234.

¹⁴ В. Меркис, Развитие промышленности и формирование пролетариата Литвы в XIX в., В., 1969.

¹⁵ Ten pat, p. 276—289.

¹⁶ V. Niunka, Kaip monopolistinis kapitalas išnaudojo buržuazinės Lietuvos kaimą, Komunistas, 1948, Nr. 9, p. 22—32.

¹⁷ A. Gaigalaitė, Lietuvos ir kitų kapitalistinių šalių valstiečių streikų pobūdis imperializmo periode, MADA, 1961, t. 2(11), p. 201—217.

¹⁸ L. Truska, min. veik., p. 131—132.

Antra svarbi Instituto darbo kryptis buvo kapitalizmo epochos klasių kovos ir visuomeninio politinio judėjimo tyrinėjimas. Daugiausia dėmesio Institutas skyrė valstiečių ir miesto darbininkų judėjimui.

Pirmasis stambesnis darbas apie valstiečių judėjimą XIX a. buvo straipsnių rinkinys¹⁹, išėjęs 1957 m., kuriame savo tyrinėjimų, liečiančių poreforminį kaimą, rezultatus paskelbė Instituto bendradarbiai M. Jučas, V. Neupokojevas, J. Žiugžda, V. Merkys. Toliau agrarinio judėjimo tyrinėjimus gilino L. Mulevičius ir A. Tyla²⁰. Jie išaiškino kone visus atitinkamus šaltinius ir nustatė šio judėjimo mastą, formas, dinamiką, lokalizaciją, priežastis ir siekimus. Be to, A. Tyla studijoje „1905 metų revoliucija Lietuvos kaime“ išsamiai išgvildeno valstiečių kovą prieš caro patvaldystę, palaikiusią dvarininkus, konservavusią klasinius santykius kaime ir vykdžiusią nacionalinio engimo politiką.

„Lietuvos TSR istorijos“ III tome bendrais bruožais taip pat nušviečiama tolimesnė klasių kova kaime. Kiek daugiau dėmesio šiems klausimams iš Instituto bendradarbių skyrė A. Gaigalaitė, apibūdinusi Suvalkijos valstiečių streiko 1935 m. priežastis bei jo siekimus²¹, ir A. Jefremenka²²; nustatęs klasių kovos pobūdį Lietuvos TSR susikūrimo 1940 m. išvakarėse.

Tyrinėjimai parodė, kad poreforminiais metais ir pirmuoju lietuvių nacionalinės buržuazijos valdymo dešimtmečiu kaime vyko pirmasis socialinis karas, nukreiptas prieš feodalizmo liekanas. XIX a. pabaigoje išryškėjo ir kaimo proletariato pasipriešinimas kapitalistiniam išnaudojimui. Vėliau visiškai išnykus feodalizmo liekanoms žemės ūkyje ir sustiprėjus stambiojo kapitalo vaidmeniui jame, valstiečių judėjimas nukrypo prieš kapitalistinį — monopolijų — išnaudojimą ir politinį režimą, palaikiusį šį išnaudojimą.

Agrarinio judėjimo aspektu Institute buvo pradėtas tyrinėti ir 1863 m. sukilimas. Iš pradžių šiuo klausimu daugiausia rašė J. Žiugžda, iškėlęs lemiamą valstiečių vaidmenį šukilime ir didžiausią rusų revoliucinių demokratų įtaką sukilimo vadovams A. Mackevičiui, K. Kalinauskui, Z. Sierakauskui²³. Pažymint 1863 m. sukilimo šimtmetį, šis reikšmingas įvykis

¹⁹ Lietuvos valstiečiai XIX amžiuje, V., 1957.

²⁰ Л. П. Мулявичюс, Крестьянское движение в Литве в 1864—1904 гг., Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы 1968 г., Ленинград, 1972, р. 279—298; А. А. Тила, Крестьянское движение в Литве в 1907—1914 гг., тем пат, р. 298—309; А. Тила, 1905 metų revoliucija Lietuvos kaime, V., 1968.

²¹ А. Gaigalaitė, min. veik.; А. Ю. Гаигалайте, Забастовка крестьян в Литве в 1935 г., Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы 1960 г., Киев, 1962, р. 547—555.

²² А. П. Ефременко, min. veik., р. 38—63.

²³ J. Žiugžda, Antanas Mackevičius — Lietuvos valstiečių vadovas kovoje prieš carizmą ir dvarininkus, V., 1951; Antanas Mackevičius, V., 1971; Ю. И. Жюгжда, Отражение аграрного вопроса в восстании 1863—1864 гг. в Литве, Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы 1963 г., В., 1964 [1965], р. 29—44.

buvo tyrinėjamas dar intensyviau; į darbą įsijungė Instituto bendradarbis O. Maksimaitienė, R. Strazdūnaitė ir M. Zarauskaitė. Bene svarbiausias jų nuveiktas darbas buvo dalyvavimas, paruošiant du stambius šaltinių apie sukilimą tomas²⁴. Išaiškinus pagrindinę archyvinių šaltinių masę, atsivėrė galimybės naujiems gilesniams tyrinėjimams, išryškėjo daug platesnis sukilimo pobūdis. Netrukus O. Maksimaitienė parašė studiją apie Lietuvos sukilėlių kovos veiksmus, nustatė jų masą, chronologiją, dinamiką ir lokalizaciją, sukilėlių karinę organizaciją²⁵. Prie sukilimo Lietuvoje tyrinėjimų nemažai prisidėjo Maskvos (A. Smirnovas, V. Džakovas, I. Kostiuška, I. Mileris, M. Misko ir kt.), Baltarusijos (S. Baikova), Lenkijos Liaudies Respublikos istorikai.

Kaip jau minėta, Instituto istorikų, kaip tyrinėtojų, dėmesį anksti patraukė revoliucinis darbininkų judėjimas. Nuosekliausiai nušviesta darbininkų judėjimo pradžia XIX a. pabaigoje ir jo raida XX a. pradžioje²⁶. Ilgo tyrinėjimo rezultatas yra E. Griškūnaitės monografija „Darbininkų judėjimas Lietuvoje 1895—1914 m.“ Autorė daugiausia dėmesio skiria darbininkų judėjimo dinamikai, kovos formoms, vietai visoje klasių kovoje, revoliucinės socialdemokratijos idėjiniam brendimui ir jos, kaip darbininkų judėjimo vadovo, vaidmeniui. Pasirodžius svarbiai Partijos istorijos instituto paruoštai „Lietuvos Komunistų partijos istorijos apybraižai“²⁷, šio laikotarpio proletarinio judėjimo istorija iš esmės jau gana išsamiai nušviesta. Yra tik viena ryški išimtis — 1905—1907 m. revoliucija. Nors E. Griškūnaitės darbe ir „Apybraižoje“ revoliucijai skirtas didelis dėmesys, nors, Institutui dalyvaujant, išleistas atitinkamas šaltinių tomas²⁸ ir apgintos net 3 istorijos mokslų kandidato laipsnio disertacijos (A. Tylos darbas išleistas atskirai), tačiau solidžios monografijos, kurioje būtų nušviesti visi esminiai revoliucijos istorijos klausimai, dar nėra.

Revoliucinį darbininkų judėjimą, nacionalinei buržuazijai valdant Lietuvą, tyrinėjo gausus būrys Partijos istorijos instituto ir aukštųjų mokyklų istorikų, rašiusių darbus iš LKP istorijos. Istorijos instituto bendradarbė A. Gaigalaitė 1957 m. paskelbė darbą apie 1929—1934 m.

²⁴ Revoliucinis pakilimas Lietuvoje ir Baltarusijoje 1861—1862 m., M., 1964; Sukilimas Lietuvoje ir Baltarusijoje 1863—1864 m., M., 1965. Šiuos leidinius ruošė TSRS MA Slavotyros institutas, Lenkijos MA Istorijos institutas, TSRS, LTSR, BTSR ir Lenkijos Archyvų valdybos, LTSR ir BTSR MA Istorijos institutai.

²⁵ O. Maksimaitienė, Lietuvos sukilėlių kovos 1863—1864 m., V., 1969.

²⁶ V. Merkys, Narodnikai ir pirmieji marksistai Lietuvoje, V., 1967; E. Griškūnaitė, Darbininkų judėjimas Lietuvoje 1895—1914 m., V., 1971.

²⁷ Lietuvos Komunistų partijos istorijos apybraiža, t. I (1887—1920), V., 1971.

²⁸ Революция 1905—1907 гг. в Литве. Документы и материалы, В., 1961. Šį leidinį paruošė Lietuvos TSR MA Istorijos institutas, Partijos istorijos institutas, Centrinis valstybinis istorijos archyvas ir Vilniaus Valstybinio V. Kapsuko universiteto TSKP istorijos katedra.

darbininkų judėjimą²⁹. Darbininkų klasinės kovos, jų padėties klausimus nagrinėjo ir Instituto aspirantas Č. Mančinskas³⁰. Antifašistinio judėjimo apskritai, o ypač Tauragės sukilimo 1927 m. klausimus tyrinėjo R. Čepas³¹.

Tarp svarbiausių Instituto tyrinėjimų problemų buvo Didžiosios Spalio socialistinės revoliucijos reikšmė Lietuvos istorijai ir socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918—1919 m.

Lietuvių tautos padėties vokiečių okupacijos pirmojo pasaulinio karo metais, liaudies masių pasipriešinimo okupantams ir jo esminio sustiprėjimo bei pobūdžio pasikeitimo po Spalio revoliucijos klausimais rašė J. Žiugžda, G. Raudeliūnienė³². Išsamiausias šiuo klausimu yra J. Žiugždos ir A. Gaigalaitės darbas, paskelbtas stambiam TSRS MA, Estijos TSR, Latvijos TSR ir Lietuvos TSR MA Istorijos institutų paruoštame leidinyje „Kova dėl Tarybų valdžios Pabaltijyje“³³. Šie autoriai pabrėžė, kad socialistinė revoliucija Lietuvoje buvo dėsningas socialinės bei ekonominės krašto raidos rezultatas, kad jai turėjo įtakos Spalio revoliucija, kad Tarybų valdžią kūrė vietos darbo žmonės, Lietuvos KP vadovaujami. Be to, nušviečiami socialistiniai šalies ekonomikos, švietimo, kultūros pertvarkymai, politiniai ir ekonominiai ryšiai su Tarybų Rusija ir Tarybų Baltarusija, kova prieš kontrrevoliucines vidaus ir užsienio jėgas.

Apžvelgus 1861—1940 m. klasių kovos Lietuvoje tyrinėjimus, pastebima, kad kai kurios šios kovos sudėtinės dalys nušviestos labai netolygiai bei fragmentiškai. Iš politinio visuomeninio judėjimo silpniausiai iširtas buržuazinio demokratinio, liberalinio bei konservatyvaus pobūdžio judėjimas. Beje, tam tikrą pradžią platesniems buržuazijos ir jos ideologijos tyrimams yra padariusi A. Gaigalaitė, kuri savo monografijoje „Klerikalizmas Lietuvoje“³⁴ turėjo tikslą nušviesti klerikalizmo, kaip

²⁹ A. Gaigalaitė, Darbininkų judėjimo pakilimas Lietuvoje 1929—1934 metais, V., 1957.

³⁰ Č. Mančinskas, Socialinis draudimas Lietuvoje ir kova dėl jo 1919—1940 metais, V., 1971.

³¹ R. Čepas, Antifašistinis sukilimas Tauragėje 1927 metais, Spalio revoliucija ir visuomeniniai mokslai Lietuvoje. Mokslinės konferencijos medžiaga (1967 m. gruodžio 6—8 d.), V., 1967, p. 97—104; Kai kurie antifašistinio judėjimo Lietuvoje 1927—1928 metais klausimai, Už socializmo sukūrimą Lietuvoje. Mokslinės konferencijos medžiaga (1968 m. gruodžio 26—27 d.), V., 1969, p. 154—176.

³² G. Raudeliūnienė, Lietuvos darbo žmonių kova prieš vokiškuosius okupantus 1917—1918 metais, LKP istorijos klausimai, t. 7, V., 1968, p. 21—35; Lietuvos gyventojų pasipriešinimas priverstiniais darbams kaizerinės okupacijos metais (1915—1918 m.), MADA, 1969, t. 3(31), p. 45—61; Rankraštiniai laikraščėliai kovoje prieš vokiečių okupacinį režimą Lietuvoje 1915—1918 metais. Lietuvos TSR Aukštųjų mokyklų mokslo darbai, Bibliotekinkystės ir bibliografijos klausimai, t. VII, 1968, p. 123—132.

³³ Борьба за Советскую власть в Прибалтике, М., 1967, p. 457—540.

³⁴ A. Gaigalaitė, Klerikalizmas Lietuvoje (1917—1940), V., 1970.

katalikybės politinės krypties, siekusios įsiviešpatauti politiniame bei visuomeniniame gyvenime 1917—1940 m., istoriją.

Trečioji Instituto tyrinėjimų kryptis, kurią čia bandysime apžvelgti, liečia Lietuvos tarptautinę padėtį, Lietuvos buržuazinės valstybės užsienio politiką. Istorijos institute Lietuvos buržuazinės valstybės tarptautinė padėtis daugiausia buvo nušviečiama Tarybų Rusijos pagalbos Lietuvos darbo žmonėms kovoje už Tarybų valdžią 1918—1919 m. ir ginant savo laisvę 1939—1940 m.³⁵, taip pat Vokietijos ir Antantės valstybių teikiamos paramos, kad įsitvirtintų lietuvių buržuazijos diktatūra, aspektu³⁶. Kiek vėliau jaunesniosios kartos istorikai savo dėmesį daugiau sutelkė ties Vilniaus ir Klaipėdos klausimais. Vilniaus klausimo istorijai daugelio metų darbą paskyrė R. Žepkaitė³⁷, daugiausia pabrėžusi Lietuvos ir Lenkijos valdančiųjų klasių poziciją, lietuvių liaudies masių poveikį valdžios politikai, Tarybų Rusijos (vėliau Tarybų Sąjungos) paramą Lietuvai kovoje dėl Vilniaus krašto ir imperialistinių valstybių bei Vatikano veiklą Lenkijos naudai. Apie Klaipėdos klausimą ir Klaipėdos krašto vidaus padėtį rašė A. Gaigalaitė ir P. Žostautaitė. A. Gaigalaitė išanalizavo hitlerininkų įsigalėjimo Klaipėdos krašte aplinkybes ir krašto atplėšimą nuo Lietuvos³⁸.

Išvardijus svarbiausias kapitalizmo istorijos tyrinėjimo kryptis, reikia pridurti, kad Instituto bendradarbiai yra parašę darbų ir kitais, čia nepaliestais klausimais, pavyzdžiui, kultūros, švietimo istorijos.

Vien minėtieji Instituto tyrinėjimai rodo, kad su kapitalizmo epocha susijusi tarybinė lietuvių istoriografija jau susiformavusi ir yra daug pasiekusi. Kartu ryškėja ir mažiausiai ištirtos problemos bei atskiri klausimai, kuriems Instituto kapitalizmo istorijos sektorius ateityje turės skirti daugiau dėmesio.

³⁵ J. Žiugžda, Tarybų Rusijos pagalba Lietuvos darbo žmonėms kovoje už Tarybų valdžią 1918—1919 metais, Už socialistinę Lietuvą, V., 1960, p. 29—64; Tarybų Sąjungos pagalba lietuvių tautai, apginant savo laisvę ir nepriklausomybę 1939 ir 1940 metais, V., 1949.

³⁶ J. Jurginis, Antantės imperialistų ir lietuviškosios buržuazijos ryšiai, atplėšiant Vilnių nuo Lietuvos, Lietuvos TSR Mokslų akademijos žinynas, t. VI, V., 1950, p. 85—92; Užsienio interventų ir vietinės buržuazijos puolimas prieš Tarybų Lietuvą 1918—1919 metais, Už socialistinę Lietuvą, p. 119—134.

³⁷ R. Žepkaitė, Lietuvių tautos kova prieš imperialistų mėginimus pajungti Lietuvą Hymanso projekto pagalba, MADA, 1962, t. 2(13), p. 103—117; Priešiška Lietuvai Vatikano politika 1918—1927 metų laikotarpiu, MADA, 1962, t. 1(12), p. 149—171; Lietuvos—Tarybų Rusijos taikos sutartis ir Vilniaus klausimas, MADA, 1963, t. 2(15), p. 107—122; Lietuva tarptautinės politikos labirintuose (1918—1922 m.), V., 1973.

³⁸ A. Gaigalaitė, Hitlerininkų pastangos 1933—1935 m. atplėšti nuo Lietuvos Klaipėdos kraštą, MADA, 1962, t. 2(13), p. 137—153; Klaipėdos krašto užgrobimas 1939 metais, MADA, 1959, t. 2(7), p. 105—130.

LIETUVOS ISTORIJS SOCIALIZMO LAIKOTARPIO TYRINĖJIMAI

Socialistinės visuomenės istorijos sektoriaus vadovas
ist. m. k. Henrikas Š a d ž i u s

Pokario metais Lietuvos TSR MA Istorijos institutas pergyveno keletą organizacinių pakitimų¹, kurie tam tikru mastu lietė ir socialistinės visuomenės istorijos problematiką tyrinėjančio kolektyvo formavimąsi. Vienas stambesnių pertvarkymų buvo 1971 m. pradžioje, kai Institute veikė du istorijos sektoriai — Lietuvos istorijos iki Spalio revoliucijos ir Lietuvos istorijos po Spalio revoliucijos — buvo pertvarkyti į tris sektorius, atitinkančius pagrindines mūsų tautos socialines ekonomines formacijas. Naujai sudaryto socialistinės visuomenės istorijos sektoriaus tyrimų problematiką apsprendė socializmo ir komunizmo statybos istorija Tarybų Lietuvoje. Šio sektoriaus tyrinėjimų chronologiniai rėmai apima laikotarpį nuo 1940 m. iki šių dienų.

Dėl įvairių priežasčių Lietuvos istorijos po Spalio revoliucijos sektoriuje, kuriame buvo tyrinėjama socializmo raida Lietuvoje, vyko nuolatinė mokslinių bendradarbių kaita. Vien per paskutinį dešimtmetį sektoriaus kolektyvas pasikeitė beveik 80%. Įvairiose respublikos aukštosiose mokyklose dirba Institute įgiję kvalifikacijas buvę sektoriaus moksliniai bendradarbiai: A. Gaigalaitė — VVPI TSRS istorijos katedros vedėja, J. Dobrovolskas — VVU Lietuvos TSR istorijos katedros vedėju, L. Truska — VVU Liaudies ūkio istorijos ir ekonominės geografijos katedros docentu, N. Kuncytė — VVPI TSRS istorijos katedros docente. Savaiame suprantama, šiems asmenims išėjus iš sektoriaus, tiek atskiros problemos negalėjo būti ir toliau tiriamos taip pat intensyviai, tiek ir viso sektoriaus kolektyviniai darbai buvo uždelsti, nukentėjo jų kokybė.

¹ M. Jučas, Istorijos institutas, Lietuvos TSR Mokslų akademija, XXV, V., 1967, p. 391.

1972 m. lapkričio 30 d. socialistinės visuomenės istorijos sektoriuje buvo 3 vyr. moksliniai bendradarbiai, jų tarpe 1 vyr. mokslinis bendradarbis konsultantas, ir 7 jaun. moksliniai bendradarbiai, jų tarpe 3 ist. m. kandidatai.

Apžvelgdami tarybinio Lietuvos istorijos laikotarpio tyrimo ir apibendrinimo srityse atliktą darbą, jį galime sąlygiškai suskirstyti į du etapus, kurie skiriasi tiek problematikos tyrinėjimo intensyvumu, paskelbtų mokslinių darbų kiekybe bei kokybe, tiek ir mokslinių kadrų sudėtimi bei kvalifikacija.

Pirmasis etapas, kurio pradžią gana sunku apčiuopti, baigiasi šeštojo dešimtmečio viduryje. Jo būdingiausi bruožai: tarybinio laikotarpio istorijos šaltinių bazės ribotumas, kvalifikuotų kadrų trūkumas, platesnių darbų nebuvimas, universalumo tendencijų vyravimas istorikų darbuose.

Antrojo etapo būdingi bruožai: mokslinių kadrų kiekybinis ir kokybinis išaugimas, šaltinių bazės plėtimasis, ryškėjančios specializacijos tendencijos istorikų darbuose, apibendrinančio pobūdžio darbų, monografijų, straipsnių pasirodymas.

Pirmajame etape tiek viso Instituto apskritai, tiek ir socializmo istorijos problematika besidominčių mokslinių bendradarbių tyrimų kryptį ir mastą nulėmė socialistinės visuomenės kūrimo respublikoje uždaviniai.

Vienas iš svarbiausių šio laikotarpio Instituto darbų buvo Lietuvos TSR istorijos trumpojo kurso, nušviečiančio mūsų tautos istoriją nuo seniausių laikų iki 1957 m., parengimas². Šio darbo paskutiniuose — XI—XIII — skyriuose (autoriai — akad. J. Žiugžda, akad. J. Jurginis, V. Treigienė, O. Adomonienė, A. Grakovskienė, Z. Glebavičienė ir kt.) pirmą kartą mūsų istoriografijoje apibendrintas Lietuvos istorijos tarybinis laikotarpis.

Lietuvos TSR istorijos trumpojo kurso pasirodymas buvo teigiamai įvertintas Lietuvos KP XII suvažiavime³.

Šia proga reikia pasakyti, kad knyga neišvengė kai kurių trūkumų. Jei 1940—1941 ir 1941—1945 m. išskirti į atskirus skyrius ir apibendrinti, tai to negalima pasakyti apie kitus skyrius, kur medžiaga dėstoma temiška, periodizuojant pagal penkmečius ir t. t. Nepakankamai pagrįsti ir kai kurie tarybinio laikotarpio faktiniai duomenys.

Atskirų istorijos problemų tyrinėjimui aptariamame etape neigiamos įtakos turėjo asmenybės kulto poveikis, tačiau ir tokiomis sąlygomis pasirodę mūsų istorikų darbai savo mokslinę vertę išlaikė iki šių dienų.

² Lietuvos TSR istorija. Nuo seniausių laikų iki 1957 metų, V., 1958.

³ Lietuvos KP XII suvažiavimas, V., 1960, p. 49.

Antai akad. J. Žiugžda savo straipsniuose⁴ analizavo buržuazinės santvarkos krizę Lietuvoje, parodė reikšmingą Tarybų Sąjungos pagalbą lietuvių tautai 1939—1940 m., aptarė kai kurias socialistinės revoliucijos Lietuvoje ypatybes, įgalinusias respublikos darbo žmones likviduoti buržuazinę santvarką taikiu būdu.

Pasirodė ir pirmieji darbai, bandantieji nušviesti atskirus Didžiojo Tėvynės karo metų lietuvių tautos istorijos klausimus: akad. J. Jurginis atskleidė hitlerinių grobikų piktadarybes bei lietuviškųjų buržuazinių nacionalistų veiklą okupacijos metais⁵, O. Maksimaitienė apžvelgė Tarybų Lietuvos išvadavimą iš hitlerinės okupacijos⁶.

Rezultatai, pasiekti, nušviečiant atskirus Lietuvos istorijos tarybinio laikotarpio klausimus, sudarė pagrindą tolesniam, gilesniam ir platesniam socializmo istorijos tyrinėjimui. Šeštojo dešimtmečio pabaigoje—septintojo pradžioje sektoriuje sparčiai formavosi nauji istorikų kadrai, kuriems tarybinio laikotarpio istorijos problematika pasidarė svarbiausiu mokslinio tyrimo darbo objektu. Pereinama nuo pirmajam etapui būdingo ištisinio proceso nušvietimo į gilesnį atskirų socializmo statybos istorijos problemų nagrinėjimą.

Siame etape, be minėtųjų dviejų problemų—1940—1941 m. socialistinės revoliucijos ir lietuvių tautos dalyvavimo Didžiajame Tarybų Sąjungos Tėvynės kare istorijos,—žymiai plačiau pradedama tyrinėti kitus socializmo istorijos klausimus: agrarinių santykių, darbininkų klasės, kultūrinės revoliucijos istorijos bei visuomenės klasinės struktūros kaitos. Sektorius pradėjo ruošti apibendrinamojo pobūdžio darbus: Vilniaus m. istoriją nuo Spalio revoliucijos iki šių dienų ir Lietuvos TSR istorijos IV t. (socializmo epocha). Buvo nustatyta Lietuvos TSR istorijos tarybinio laikotarpio periodizacija⁷. 1940 m. socialistinę revoliuciją Lietuvoje toliau vaisingai analizavo J. Žiugžda, paskelbęs straipsnių šia tema⁸. Šį klausimą nagrinėjo ir E. Šopa⁹.

⁴ J. Žiugžda, Tarybų Sąjungos pagalba lietuvių tautai, ginant jos laisvę ir nepriklausomybę 1939—1940 metais, V., 1949; Уничтожение фашистского режима и восстановление Советской власти в Литве. Доклады и сообщения Института истории АН СССР, вып. 4, М., 1955.

⁵ J. Jurginis, Hitlerinių okupantų masinio teroro priemonės Vilniaus krašte, LTSR MA Lietuvos istorijos instituto darbai, t. I, V., 1951; Siurpus Lietuvos istorijos puslapis, V., 1958.

⁶ O. Maksimaitienė, Tarybų Lietuvos išvadavimas iš hitlerinės okupacijos, Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, A serija (toliau—MADA), 1959, t. 2(7).

⁷ H. Sadžius, Lietuvos istorijos tarybinio laikotarpio periodizacijos klausimu, Komunistas, 1966, Nr. 6.

⁸ J. Žiugžda, Buržuazinės santvarkos Lietuvoje krizė ir fašistinės diktatūros nuvertimas (1939—1940 metai), Mokslas Tarybų Lietuvoje, V., 1961; Ю. Жюгжда, Революция 1940 года в Литве, О характере революции 1940 года в Прибалтике, Таллин, 1970.

⁹ E. Šopa, Buržuazinės diktatūros nuvertimas ir Lietuvos įstojimas į Tarybų Sąjungą, Lietuvos TSR istorijos bruožai, Kaunas, 1965.

Instituto darbuotojai daug dirbo, tyrinėdami Didžiojo Tėvynės karo istoriją. J. Dobrovolskas savo straipsniuose ir monografijoje nagrinėjo lietuviškųjų Raudonosios armijos dalinių dalyvavimą kovose prieš hitlerinius grobikus karo pradžioje, 16 Lietuviškosios divizijos suformavimą ir jos kovų kelią. Remdamasis nauja archyvine medžiaga, jis pirmą kartą plačiai nušvietė lietuvių karių dalyvavimą kitų Raudonosios armijos junginių baigiamosiose kovos operacijose¹⁰. K. Varašinskas savo knygoje ir straipsniuose taip pat pirmą kartą mūsų istorinėje literatūroje nušvietė evakuotų Lietuvos gyventojų veiklą tarybinėje užfrontėje Didžiojo Tėvynės karo metais¹¹.

Lietuviškųjų buržuazinių nacionalistų nusikalstamą veiklą Didžiojo Tėvynės karo išvakarėse, jų aktyvų dalyvavimą okupaciniame režime savo straipsniuose nagrinėjo A. Gaigalaitė ir J. Dobrovolskas¹².

Tarybų Lietuvos darbininkų klasės istorijos tyrimas buvo ir tebėra vienas svarbiausių sektoriaus bendradarbių uždavinių. Apie aktyvų šios problematikos gvildenimą galima spręsti ir iš to, kad minėtąja tema mūsų Institute buvo paruoštos ir apgintos 5 kandidatinės disertacijos (N. Kuncytė, V. Ragaišienė, V. Sudeika, H. Sadžius, V. Treigienė)¹³, paskelbta nemaža straipsnių respublikinėje ir sąjunginėje spaudoje, bendriausiais bruožais pateikta respublikos darbininkų klasės tarybinio laikotarpio istorijos periodizacija¹⁴.

Instituto bendradarbių bei buvusių aspirantų šiais klausimais paskelbtus darbus galima būtų suskirstyti į keturias grupes:

¹⁰ J. Dobrovolskas, 16 Lietuviškoji divizija Kursko mūšyje, MADA, 1964, t. 1(16); 16 Lietuviškoji šiaulių divizija kovose dėl Zemaitijos išvadavimo, MADA, 1964, t. 2(17); Lietuvos liaudies kova prieš hitlerinius grobikus ir jų talkininkus, Lietuvos istorijos bruožai, K., 1965; Lietuviai kariai Didžiojo Tėvynės karo frontuose, V., 1967.

¹¹ K. Varašinskas, Karo sukuriuose, V., 1970; Lietuvos TSR Valstybiniai meniniai ansambliai (1942—1944), MADA, 1970, t. 2(3); Деятельность эвакуированного населения Литовской ССР в советском тылу в годы Великой Отечественной войны, Прибалтийским советским республикам тридцать лет, В., 1970.

¹² A. Gaigalaitė, Buržuaziniai nacionalistai hitlerinės Vokietijos tarnyboje 1939—1941 m., MADA, 1960, t. 2(9); J. Dobrovolskas, Lietuviškųjų buržuazinių nacionalistų antiliaudinis veikimas okupaciniame hitlerininkų valdžios aparate 1941—1944 m., MADA, 1962, t. 2(3).

¹³ Г. А. Шаджюс, Промышленные рабочие Вильнюса в период строительства социализма (1944—1953 годы). Авт. канд. дисс., В., 1963; В. К. Судейка, Промышленность и рабочие города Панаевжиса в 1944—1958 гг. Авт. канд. дисс., В., 1965; Н. М. Кунците, Подъем культурно-технического уровня рабочих промышленности Литовской ССР в 1945—1963 гг. Авт. канд. дисс., В., 1966; В. И. Рагайшене, Рост трудовой активности рабочих промышленности Литовской ССР в годы семилетки (1959—1965 гг.). Авт. канд. дисс., В., 1968; В. В. Трейгене, Промышленность и рабочие Советской Литвы в начальный период строительства социализма в республике (1940—1941 гг.). Авт. канд. дисс., В., 1968.

¹⁴ Г. Шаджюс, Промышленность и рабочий класс прибалтийских республик после восстановления Советской власти (1940—1965 гг.), История СССР, 1966, № 1.

1. Pramonės ir kitų industrinių liaudies ūkio šakų vystymasis tarybiniu laikotarpiu¹⁵.

2. Darbininkų klasės vadovaujamas vaidmuo socializmo ir komunizmo statyboje, jos veikla, pertvarkant liaudies ūkį socialistiniais pagrindais; įvairūs Lietuvos darbininkų klasės ryšiai su kitais Tarybų Sąjungos darbininkų klasės būriais¹⁶.

3. Darbininkų klasės gamybinė veikla. Jos vaidmuo, kuriant naują darbo drausmę, naujas darbo formas. Socialistinio lenktyniavimo ir judėjimo už komunistinį darbą atsiradimas ir vystymasis, išradyba ir racionalizacija respublikos liaudies ūkyje; darbininkų klasės dalyvavimas gamybos valdyme¹⁷.

4. Darbininkų klasės sudėties kiekybiniai ir kokybiniai pakitimai, formavimosi šaltiniai ir telkimo keliai, kultūrinio bei techninio lygio, materialinės gerovės augimas¹⁸.

Mūsų parengti darbai iš darbininkų klasės istorijos rodo, kad šioje srityje atliktas nemažas darbas. Dabar sektorius pradėjo rengti stambų apibendrinamojo pobūdžio darbą — „Tarybų Lietuvos darbininkų klasės istorijos bruožai (1940—1970)“; sudarinėjamas jo prospektas. Be to, siekiant užpildyti Lietuvos socialistinės darbininkų klasės istorijos tyrinėjimuose esamas spragas, analizuojamos dvi specialios temos, nušviečiančios statybos ir transporto darbininkų istorinę raidą.

¹⁵ H. Šadžius, Vilniaus darbininkai kovoje už miesto pramonės atkūrimą 1944—1945 metais, MADA, 1962, t. 1(12); Vilniaus darbininkų kova už tolesnį pramonės išvystymą socializmo statybos Lietuvoje laikotarpiu (1946—1953), MADA, 1963, t. 1(14); V. Ragaišienė, Lietuvos TSR pramonės darbininkų kova dėl pirmalaukio septynmečio (1959—1965 m.) plano įvykdymo, MADA, 1967, t. 2(24).

¹⁶ H. Šadžius, Kai kurie Tarybų Lietuvos darbininkų klasės istorijos klausimai, Medžiaga Lietuvos TSR istorijai dėstyti XI klasėje, Kaunas, 1968; Vilniaus pramonės darbininkai kovoje už socialistinį respublikos žemės ūkio pertvarkymą (1944—1953), MADA, 1963, t. 2(15).

¹⁷ H. Šadžius, Socialistinis lenktyniavimas Vilniaus pramonėje IV penkmečio (1946—1950) metais, MADA, 1962, t. 2(13); V. Ragaišienė, Socialistinio lenktyniavimo už komunistinio darbo kolektyvo ir spartuolio vardą Tarybų Lietuvoje pradžiai (1958—1959), MADA, 1964, t. 2(17); Lietuvos TSR pramonės įmonių išradėjai ir racionalizatoriai septynmečio metais (1959—1965), MADA, 1967, t. 1(23); Lietuvos TSR pramonės darbininkų dalyvavimas nuolat veikiančiuose pasitarimuose septynmečio metais (1959—1965), ten pat; V. Sudeika, „Lietkabelis“ — komunistinio darbo įmonė, MADA, 1965, t. 1(18); V. Treigienė, Socialistinis lenktyniavimas Tarybų Lietuvoje 1940—1941 metais, Už socializmo sukūrimą Lietuvoje, V., 1969.

¹⁸ H. Šadžius, Vilniaus pramonės darbininkų formavimo šaltiniai ir jų telkimo keliai socializmo statybos Lietuvoje metais (1944—1953), MADA, 1964, t. 2(17); Vilniaus pramonės darbininkų kultūrinio-techninio lygio kilimas socializmo statybos laikotarpiu (1944—1953 m.), Iš lietuvių kultūros istorijos, t. IV, V., 1964; N. Kuncytė, Darbininkų ruošimas Lietuvos TSR pramonei ir jų kvalifikacijos kėlimas 1945—1960 m., MADA, 1964, t. 2(17); Kai kurių Lietuvos TSR pramonės įmonių darbininkų amžiaus, išsilavinimo ir kvalifikacijos ryšio klausimu (1963 m. duomenys), MADA, 1969, t. 1(29); Lietuvos TSR darbininkų kadru ruošimas profesinio-techninio mokymo sistemoje 1945—1965 metais, Už socializmo sukūrimą Lietuvoje.

Pirmieji Institute parengti moksliniai tiriamieji straipsniai apie žemės ūkio socialistinį pertvarkymą, jo tolesnį vystymąsi pasirodė septintojo dešimtmečio pradžioje. Glaustai apžvelgsime darbus šia tema, aptarsime esminius jų bruožus, iškelsime kai kuriuos papildomo tyrinėjimo reikalingus klausimus.

Tarybų Lietuvos žemės ūkio istorija buvo studijuojama šiais aspektais: respublikos žemės ūkio socialistinis pertvarkymas, jo tolesnis vystymas, gamybiniai ir socialiniai ekonominiai rezultatai (A. Jefremenka); tarybinių ūkių vaidmuo Lietuvos kaimo socialistiniame pertvarkyme (E. Šopa), MTS veikla Tarybų Lietuvoje (G. Butkus).

Vaisingiausiai šioje srityje yra dirbęs A. Jefremenka. Savo monografijoje „Agrariniai pertvarkymai ir socializmo statybos pradžia Lietuvos kaime 1940—1941 metais“ bei serijoje straipsnių šia tema¹⁹ autorius parodo, kaip nuo istorinės arenos Lietuvos kaime palaipsniui nueina buožinis kapitalistinis, o vėliau ir smulkiaprekinis valstiečių ūkis. Grupėje darbų A. Jefremenka analizavo pokarinę žemės reformą, susumavo ir apibendrino jos rezultatus, aptarė kolektyvizavimo eigą, taip pat nagrinėjo priemones socialistiniam žemės ūkiui kelti, jų reikšmę bei rezultatus²⁰.

MTS veiklai respublikoje nušviesti savo darbus skyrė G. Butkus²¹. Disertacijoje ir straipsniuose autorius parodė, kaip kūrėsi, augo ir tvirtėjo Lietuvos kaime mašinų-traktorių stotys, kokį vaidmenį jos suvaidino, likviduojant karo padarinius ir parengiant kaimą socialistiniams pertvarkymams, vystant socialistinio žemės ūkio gamybą, ir apskritai jų

¹⁹ А. П. Ефре́менко, Аграрные преобразования и начало социалистического строительства в литовской деревне в 1940—1941 годах, В., 1972; А. П. Ефре́менко и Е. И. Шо́па, Организация совхозов в Литовской ССР в 1940—1941 гг., Труды АН ЛССР, серия А, 1965, т. 3(22); А. П. Ефре́менко, Колхозное движение в Литовской ССР в 1940—1941 гг., Труды АН ЛССР, серия А, 1966, т. 2(21); Организация МТС и МКПП в Литве в 1941 г. и начало их производственной деятельности, Труды АН ЛССР, серия А, 1967, т. 2(24); О социально-экономическом характере аграрных преобразований в Литве в 1940—1941 гг., Труды АН ЛССР, серия А, 1968, т. 3(28); Аграрные преобразования в Литовской ССР в 1940—1941 гг., История СССР, 1969, № 5.

²⁰ А. П. Ефре́менко, Сельское хозяйство Литовской ССР в 1953—1958 гг., Труды АН ЛССР, серия А, 1963, т. 2(15); Борьба трудящихся Советской Литвы за ликвидацию последствий немецко-фашистской оккупации в сельском хозяйстве и восстановление сельскохозяйственного производства в 1944—1945 гг., Труды АН ЛССР, серия А, 1964, т. 2(17); Создание и развитие общественного хозяйства колхозов Литвы в период становления колхозного строя (1949—1953), Труды АН ЛССР, серия А, 1966, т. 1(20); Восстановление советских земельных отношений и углубление аграрных преобразований в Литве в 1944—1948 гг., История СССР, 1972, № 5.

²¹ Г. Бу́ткус, Машинно-тракторные станции Литовской ССР и их роль в социалистическом преобразовании сельского хозяйства. Авт. канд. дисс., В., 1970; G. Butkus, MTS atkūrimas ir išvystymas Lietuvoje 1944—1948 metais, MADA, 1969, t. 3(31); Mašinų-traktorių stočių reorganizavimas Lietuvoje 1958 m., Lietuvos istorijos metraštinis, 1971 metai, V., 1971; О политотделах машинно-тракторных станций Литовской ССР, Прибалтийским советским республикам тридцать лет, В., 1970.

ekonominę, gamybinę bei politinę reikšmę respublikos ūkiui socializmo statybos metais.

Tam tikras darbas buvo nuveiktas, ir studijuojant tarybinių ūkių raidos respublikoje istoriją²². E. Šopa nagrinėjo pradinį tarybinių ūkių kūrimosi ir veiklos etapą, taip pat parodė jų vaidmenį pokario metais, rengiant prielaidas socialistiniam kaimo pertvarkymui, stiprinant darbininkų klasės ir valstietijos sąjungą, ruošiant darbo valstiečius pereiti į socializmą.

Apibendrinant šiuos darbus, reiktų nurodyti, jog beveik visuose juose vis dar per daug dėmesio skiriama ekonominiams klausimams. Todėl neretai mūsų istorikų darbai iš esmės mažai kuo skiriasi nuo analogiškų ekonomistų darbų liaudies ūkio istorijos klausimais. Pasigendama tiek mūsų, tiek ir apskritai respublikos istorikų platesnių tyrinėjimų apie Lietuvos kaime vykusius kokybinius visuomeninio pobūdžio pakitimus, Lietuvos valstiečio evoliuciją tarybiniais metais.

Mūsų nuomone, šią spragą istorinėje literatūroje tam tikru mastu užpildys sektoriuje rengiamas kolektyvinis apibendrinamo pobūdžio veikalas — „Tarybų Lietuvos valstietijos istorijos bruožai (1940—1970)“. Be to, įpusėjo darbas, kurį drauge su kitomis įstaigomis atlieka Institutas, rengdamas dokumentų rinkinį „Valstiečių ūkių kolektyvizacija Lietuvoje“.

Zymiai mažesnis Instituto bendradarbių indėlis į kultūrinės revoliucijos istoriografiją. P. Žostautaitė savo disertacijoje ir straipsniuose nagrinėjo Vilniaus miesto aukštųjų mokyklų veiklą socializmo statybos metais²³. Kituose straipsniuose autorė analizavo įvairių statistinių duomenų švietimo klausimais patikimumą, apžvelgė respublikos Švietimo liaudies komisariato veiklos pirmuosius žingsnius ir kitus klausimus²⁴.

Tarybų Lietuvos gyventojų kultūrinio lygio kilimą išsivysčiusios socialistinės visuomenės sąlygomis nagrinėja N. Kastanauskaitė²⁵. Autorė

²² E. Šopa, Lietuvos TSR tarybinių ūkių kūrimas socializmo statybos metais (1940—1951 m.), Medžiaga Lietuvos TSR istorijai dėstyti XI klasėje; Tarybinių ūkių vaidmuo, parengiant valstiečių ūkių kolektyvizaciją Lietuvoje, MADA, 1969, t. 1(29); E. Шопа, Совхозы Литовской ССР в годы строительства социализма, Прибалтийским советским республикам тридцать лет.

²³ П. П. Жостайтайте, Высшие учебные заведения Вильнюса в годы строительства социализма (1940—1953 гг.), Авт. канд. дисс., В., 1965; P. Žostautaitė, Darbininkų ir valstiečių parengiamieji kursai prie Vilniaus Valstybinio universiteto 1941 ir 1944—1950 m., MADA, 1963, t. 1(14); Vilniaus aukštųjų mokyklų išaugimas socializmo statybos Lietuvoje metais (1944—1953), MADA, 1964, t. 1(16); Muzikų ruošimas Lietuvos TSR Valstybinėje konservatorijoje 1945—1953 m., Iš lietuvių kultūros istorijos, t. IV.

²⁴ P. Žostautaitė, Lietuvos TSR mokyklų, mokytojų ir moksleivių 1940/41 mokslo metais statistikos klausimu, MADA, 1968, t. 1(26); Lietuvos TSR Švietimo liaudies komisariato sukūrimas ir jo darbo planai 1941—1942 m., MADA, 1969, t. 2(30).

²⁵ Н. Кастанускайте, К вопросу о повышении культурного уровня трудящихся, Прибалтийским советским республикам тридцать лет.

parodo, kaip 1959—1970 m. kilo respublikos pramonėje ir žemės ūkyje dirbančių gyventojų kultūrinis lygis, aptaria ekonominius, socialinius bei politinius veiksnius, nulėmusius spartų kultūros kilimą. A. Blažienė savo disertacijoje nagrinėjo respublikos kolūkiečių kultūrinio ir techninio lygio augimą²⁶. Be to, N. Kastanauskaitė ir V. Ragaišienė yra rašiusios apie Lietuvos TSR Valstybinio dailės instituto veiklą²⁷.

Kaip matome, ypač per paskutinius dešimtį metų mūsų istorikai atliko nemažą darbą, nušviesdami socializmo sukūrimo lenininio plano svarbiausias grandis: industrializaciją, kolektyvizaciją ir kultūrinę revoliuciją.

Greta su išvardytomis pagrindinėmis mokslinėmis kryptimis sektoriuje plačiau arba siauriau buvo nagrinėjami ir kiti Lietuvos istorijos tarybinio laikotarpio klausimai.

Pirmiausia čia minėtina L. Truskos disertacija ir straipsniai²⁸, kuriuose, kritiškai vertinant gausią statistinę medžiagą, atskleidžiami pakitimai, įvykę Lietuvos visuomenės klasinėje struktūroje pereinamuoju iš kapitalizmo į socializmą laikotarpiu.

Grupė sektoriaus bendradarbių paskelbė straipsnių iš Lietuvos komjaunimo²⁹ ir profsąjungų istorijos³⁰ (V. Ragaišienė, E. Šopa, G. Butkus, V. Kastanauskaitė, P. Žostautaitė, K. Varašinskas, H. Šadžius).

²⁶ А. Блажене, Рост культурно-технического уровня колхозников Литовской ССР в 1947—1965 гг. Авт. канд. дисс., В., 1969; А. Блаžienė, Kai kurių Lietuvos kolūkių narių buitis ir kultūra 1963 m. duomenimis, MADA, 1965, t. 1(18); Kultūros švietimo įstaigų vaidmuo, keliant Lietuvos TSR kaimo darbo žmonių kultūrinį lygį (1945—1965), Spalio revoliucija ir visuomeniniai mokslai Lietuvoje, V., 1967; Profesinio-techninio Lietuvos TSR kolūkiečių lygio augimas (1952—1965 m.), Už socializmo sukūrimą Lietuvoje.

²⁷ N. Kastanauskaitė, V. Ragaišienė, Lietuvos TSR Valstybinis dailės institutas (1. Struktūra, profilis ir kadrai), MADA, 1971, t. 3(37); Lietuvos TSR Valstybinis dailės institutas (2. Studentai), MADA, 1972, t. 1(38).

²⁸ Л. Труска, Изменения классовой структуры общества в Литве в период строительства социализма (1940—1951 гг.). Авт. канд. дисс. В., 1966; Visuomenės klasinės sudėties pakitimas Lietuvoje socializmo statybos metais (1. Paskutiniai buržuazinės santvarkos metai), MADA, 1965, t. 1(18); Visuomenės klasinės sudėties pakitimas Lietuvoje socializmo statybos metais (2. 1940—41 m.), MADA, 1965, t. 2(19); Visuomenės klasinės sudėties pakitimas Lietuvoje socializmo statybos metais (3. Tarybinė 1944—1948 m. žemės reforma ir jos socialinės išdavos), MADA, 1967, t. 2(24).

²⁹ Lietuvos komjaunimui 50 metų, V., 1969; G. Butkus, Lietuvos TSR mašinų-traktorių stočių komjaunimo organizacijos 1944—1951 metais; N. Kastanauskaitė, Lietuvos komjaunimo veikla, keliant kaimo darbo jaunimo bendro išsilavinimo lygį 1959—1968 metais; V. Ragaišienė, Komjaunimo-jaunimo brigados — socialistinio lenktyniavimo dėl komunistinės pažiūros į darbą pradininkai Tarybų Lietuvoje; E. Šopa, Lietuvos TSR tarybinių ūkių komjaunimo veikla socializmo statybos metais; K. Varašinskas, Lietuvos komjaunuoliai tarybinėje užfrontėje 1941—1944 metais; P. Žostautaitė, Vilniaus Valstybinio universiteto komjaunimo organizacijų veikla 1944—1951 metais.

³⁰ Г. Шадрюс, Профсоюзы Литвы после XX съезда. Материалы по проблемам профсоюзного движения, Ташкент, 1964; Деятельность профсоюзов Литвы в 1956—1963 гг., Труды АН ЛССР, серия А, 1965, т. 2(19).

Pirmą kartą mūsų istoriografijoje kaip atskiras objektas nagrinėtas nedarbo likvidavimas 1940—1941 m.³¹ bei parodytas Pabaltijo tarybinių respublikų ekonominis bendradarbiavimas su kitomis TSRS respublikomis komunizmo statybos laikotarpiu³².

Baigiant reikia pabrėžti, jog mūsų istorikai nemažai nuveikė tiek lietuvių tarybinės istoriografijos, tiek buržuazinės emigrantinės istoriografijos kritikos srityje.

Pirmasis darbas apie Lietuvos tarybinę istoriografiją, tam tikru mastu aptariantis ir tarybinio laikotarpio istorijos tyrimus, pasirodė dar 1955 m.³³ Akad. J. Žiugžda savo straipsnyje aptarė istorikų uždavinius komunizmo statyboje³⁴.

Socializmo statybos istorijos klausimais parašytą literatūrą plačiau vertino A. Gaigalaitė³⁵. Straipsniuose, skelbtuose respublikinėje ir sąjunginėje spaudoje, autorė parodė, kaip ištirtas vienas ar kitas tarybinio laikotarpio istorijos klausimas, atkreipė tyrinėtojų dėmesį į mažiau nagrinėtas sritis. Apibendrinamą darbą šia tema yra parašiusi E. Griškūnaitė³⁶. A. Jefremenka, V. Ragaišienė, P. Žostautaitė savo straipsniuose apžvelgė atskirų socializmo statybos istorijos problemų tyrimus³⁷. Taip pat glaustai buvo aptarta Pabaltijo respublikų tarybinio laikotarpio darbininkų klasės istoriografija³⁸.

³¹ Г. Шаджюс, К вопросу о ликвидации безработицы в Советской Литве в 1940—1941 гг., Прибалтийским Советским республикам тридцать лет.

³² Г. А. Шаджюс, Экономическое сотрудничество республик Советской Прибалтики с другими республиками СССР в период строительства коммунизма, Актуальные проблемы истории национального государственного строительства в СССР, Душанбе, 1970.

³³ Р. Я. Шармайтис, Ю. М. Юргинис, Г. А. Конюхов, Научно-исследовательская работа историков Литовской ССР, Вопросы истории, 1955, № 9.

³⁴ J. Žiugžda, Tarybinių istorikų uždaviniai komunizmo statyboje, Medžiaga Lietuvos TSR istorijai dėstyti XI klasėje.

³⁵ A. Gaigalaitė, Lietuvių tarybinė istoriografija, Mokslas Tarybų Lietuvoje; Разработка истории социалистического и коммунистического строительства историками Литовской ССР, Историография социалистического и коммунистического строительства в СССР, М., 1962; А. Гайгаляйте, Э. Гришкунайте, Историческая наука Советской Литвы (1940—1970), Вопросы истории, 1971, № 6.

³⁶ E. Griškūnaitė, Lietuvos TSR istorijos socialistinio laikotarpio istoriografija, Medžiaga Lietuvos TSR istorijai dėstyti XI klasėje.

³⁷ А. Ефременко, Советская историография об аграрных преобразованиях 1940—1941 гг. и начале социалистического строительства в литовской деревне, Прибалтийским Советским республикам тридцать лет; В. Рагайшiene, Освещение роста культурно-технического уровня трудящихся республики в литовской советской историографии, тем пат; П. Жостаутайте, Литовская советская историография культурной революции в Литве, тем пат; Г. Шаджюс, Освещение процесса строительства социализма в советской историографии Литвы, Историографические исследования в Советской Прибалтике и Белоруссии, Рига, 1972.

³⁸ Г. Шаджюс, Изучение истории советского рабочего класса в прибалтийских республиках, Историография советского рабочего класса, М., 1970.

Mūsų istorikams tenka prioritetas buržuazinės emigrantinės istoriografijos kritikos srityje. Kovodami prieš Lietuvos istorijos tarybinio laikotarpio buržuazines koncepcijas, vaisingai darbavosi J. Žiugžda, H. Šadžius³⁹.

Iš to, kas pasakyta aukščiau, matyti, jog Instituto istorikai, tyrinėdami Lietuvos istorijos tarybinio laikotarpio problematiką, atliko nemažą darbą ir įnešė savo indėlį į tolimesnę istorijos mokslo raidą respublikoje.

³⁹ J. Žiugžda, Lietuvių tautos istorijos klostojimas lietuvių buržuazinėje nacionalistinėje istoriografijoje, *Komunistas*, 1946, Nr. 3; Apie vieną nacionalistinį klostojimą, *Komunistas*, 1970, Nr. 12; Ю. И. Жюгжда, Г. А. Шаджюс, Литовская эмигрантская историография об установлении Советской власти в Литве в 1918—1919 годах, *Вопросы истории*, 1962, № 2; H. Šadžius, Tarybinio laikotarpio Lietuvos istorijos buržuazinė istoriografija, *MADA*, 1971, t. 3(37); Trumpa lietuviškųjų buržuazinių istorikų emigrantų darbų Lietuvos tarybinio laikotarpio istorijos klausimais apžvalga, *MADA*, 1972, t. 3(40); Buržuazinės istoriografijos koncepcijų kritika 1940 metų socialistinės revoliucijos Lietuvoje klausimu, *Ideologinė kova ir jaunimas*, V., 1972; История Литвы 1918—1940 гг. в освещении буржуазной историографии, *История СССР*, 1972, № 5.

ISTORIJS INSTITUTO VEIKLA ARCHEOLOGIJOS SRITYJE

Archeologijos sektoriaus vadovas
ist. m. k. Adolfas T a u t a v i č i u s

Tarybų valdžia 1940 m. paveldėjo gana skurdų palikimą kultūros ir mokslo, o ypač archeologijos srityje. Apie jos anuometinį lygį ir padėtį byloja tokie faktai, kad pirmas archeologas (J. Puzinas) diplomą gavo užsienyje 1934 m., o Kauno universitete Lietuvos archeologija pradėta skaityti tik 1935 m. Iki Tarybų valdžios atkūrimo universitetas paruošė vos vieną diplomuotą archeologą (R. Volkaitė). Tik 1938 m. buvusiame Kultūros muziejuje buvo įrengta pirmoji ir vienintelė Lietuvoje moksliskai paruošta archeologinė ekspozicija, ir tik tais pačiais metais buvo parengta pirmoji tipologiniu metodu pagrįsta periodizacija bei apibendrinta turima medžiaga. Archeologiniai paminklai buvo tyrinėjami ribotai; intensyviau tyrinėti senuosius kapinynus pradėta tik 1937—1938 m. Per visą paskutinį buržuazinės valdžios dešimtmetį pasirodė vos dvi knygos ir keliolika straipsnių Lietuvos archeologijos klausimais.

Tarybų valdžiai susirūpinus humanitarinių mokslų ateitimi, jau 1940—1941 m. buvo pradėtas organizuoti mokslo įstaigų tinklas, ruošiami darbo planai, bet šį darbą nutraukė visiems gerai žinomi 1941—1945 m. įvykiai.

Karas ir hitlerinė okupacija padarė didelių nuostolių ir archeologijai. Išvadavus respubliką, joje buvo tik 3 diplomuoti archeologai (L. Jablonskytė, R. Kulikauskienė, P. Kulikauskas) ir vienas senesnės kartos darbuotojas be pilnesnio mokslinio pasirengimo (P. Tarasenska). Šiam būreliui ir teko tiek atkurti, tiek sukurti Lietuvos archeologijai reikalingą įstaigų tinklą, paruošti kadrus, vėl pradėti archeologinių paminklų tyrimo ir sukauptos medžiagos apibendrinimo darbą.

Specialistų archeologų paruošimo problemą išsprendė Vilniaus Valsytbinis V. Kapsuko universitetas, kuris 1949—1962 m. išleido apie 50 ar-

cheologų. Tačiau turėjo praeiti dar ne vieneri metai, kad baigusieji sukaupytų daugiau patirties ir žinių, galėtų savarankiškai dirbti. Keliant kvalifikaciją, daug reikšmės turėjo glaudūs ryšiai su TSRS Mokslų akademijos Archeologijos institutu ir jo Leningrado skyriumi, taip pat bendradarbiavimas su didesnę patirtį turinčiais Latvijos ir Estijos respublikų specialistais, o ilgainiui ir su atsikūrusios Baltarusijos TSR Mokslų akademijos archeologais. Darbo kryptį susiformuoti padėjo TSRS MA iniciatyva suorganizuotos 3 konferencijos Pabaltijo archeologijos klausimais (Leningrade 1949 m., Taline 1951 m. ir Vilniuje 1955 m.).

TSRS MA ir kitų respublikų archeologų pagalba ypač plačiai naudojoms, gindami disertacijas. 1949—1971 m. devyni Instituto archeologai apgynė devynias kandidatines ir dvi daktarines disertacijas. Jų oponentais buvo TSRS MA Archeologijos instituto bendradarbiai ist. m. dr. O. Baderis, P. Boriskovskis, B. Fiodorovas, J. Kucharenka, A. Mongaitas, M. Rabinovičius, V. Sedovas. Žymią pagalbą šioje srityje yra suteikęs Estijos TSR MA akad. H. Moora.

TSRS MA mokslininkai ir laboratorijos padėjo respublikos archeologams įsigyti specializaciją, tyrimo metodiką. Čia ypač nusipelnė ist. m. d-rai E. Černychas, M. Gerasimovas, B. Kolčinas.

Gausėjant archeologų, susidarė archeologijos įstaigų tinklas. Atkurtame Lietuvos TSR Mokslų akademijos Istorijos institute 1948 m. pradėjo dirbti pirmasis archeologas. Susibūrus jų grupei, 1952 m. buvo įsteigtas archeologijos ir etnografijos sektorius. Jis pamažu augo, ir 1961 m. pabaigoje iš jo išsiskyrė atskiras archeologijos sektorius su 12 bendradarbių. Šis Instituto padalinys yra svarbiausia ir stambiausia archeologijos mokslo įstaiga respublikoje.

Lietuvos TSR Kultūros ministerijoje sudaryta Muziejų ir kultūros paminklų apsaugos valdyba, o prie jos 1967 m. įsteigta Mokslinė-metodinė kultūros paminklų apsaugos taryba. Šios įstaigos rūpinasi archeologinių paminklų apskaita ir apsauga. Kultūros ministerijos žinioje yra respublikos muziejų tinklas. Respublikiniuose Vilniaus ir Kauno istorijos muziejuose yra archeologijos skyriai. Archeologinę medžiagą kaupia ir kraštotyros muziejai. Dalis muziejų, kad ir ne labai plačiai, tiria archeologinius paminklus.

Be to, žymų darbą archeologijos srityje atlieka VVU Lietuvos istorijos katedra ir VVPI TSRS istorijos katedra.

Vadinasi, dabar respublikos archeologinius paminklus ir radinius tiria, publikuoja ir propaguoja apie 20 archeologų, dirbančių minėtosiuose įstaigose. Apie pusę jų sudaro Istorijos instituto archeologijos sektorius, kuriame dabar dirba kvalifikuočiausi specialistai — 2 istorijos mokslų daktarai ir 6 kandidatai.

Sektoriaus ir visos respublikos archeologai dirbo dviem kryptimis: 1) tyrė archeologinius paminklus; 2) skelbė ir apibendrino sukauptus duomenis.

Ypač daug sektorius nuveikė, tyrinėdamas archeologinius paminklus. Dalis paminklų buvo tiriama kartu su aukštųjų mokyklų, muziejų ir Kultūros ministerijos archeologais. Apie darbą šioje srityje kalba šie duomenys.

Akmens amžiaus stovyklas Istorijos institutas tyrinėjo 12 vietovių; iš viso jose ištirtas daugiau kaip 1 ha plotas. Vien Šventojoje tyrinėta 11 stovyklų, kuriose atidengta daugiau kaip 0,5 ha. Archeologijos sektorius buvo beveik vienintelė įstaiga, tyrusi šiuos paminklus. Tai rodo faktas, kad kitos įstaigos pokario metais akmens amžiaus stovyklose yra ištyrusios tik apie 750 m². Vadinas, instituto indėlis šioje srityje sudaro daugiau kaip 90%. Beveik visų paminklų tyrinėjimams vadovavo R. Rimantienė.

Daug nuveikta, tiriant ir Lietuvos piliakalnių. Institutas atskirai ir kartu su VVU, Mokslinė-metodine kultūros paminklų apsaugos taryba bei Alytaus ir Rokiškio kraštotyros muziejais tyrinėjo 19 piliakalnių ir 14 gyvenviečių piliakalnių pašlaitėse bei 2 toliau nuo piliakalnių esančias gyvenvietes. (Tyrinėjimams vadovavo V. Daugudis, P. Kulikauskas, R. Kulikauskienė, O. Kuncienė, A. Merkevičius.) Iš viso piliakalniai ir gyvenvietės buvo tiriami 24 vietovėse; ištirta apie 12 600 m² ploto. Taigi Instituto daliai tenka daugiau kaip du trečdaliai visų respublikoje tyrinėtų piliakalnių ir apie 90% gyvenviečių. Kasinėjimai įvairiose vietose buvo nevienodos apimties. Sakysim, Nemenčinės piliakalnis buvo beveik ištiesai ištirtas, panašiai kaip ir Bačkininkėlių, Norkūnų bei kai kurie kiti smulkesni piliakalniai. Tuo tarpu daugelis kitų stambių piliakalnių, kaip Eketė, Imbarė, yra tik pradėti tyrinėti arba, kaip, pavyzdžiui, Aukštadvaris, beveik įpusėti. Be Instituto, piliakalnių daugiausia tyrinėja VVU, o iš muziejų tik Telšių kraštotyros muziejus plačiau kasinėjo gyvenvietę prie Paplinio piliakalnio.

Ne mažiau padaryta, tiriant ir laidojimo paminklus.

Institutas tyrinėjo 3 pilkapynus iš 1 tūkstantmečio pr. m. e. (Kurmiai, Kveciai, Egliškės). Buvo ištirta 10 pilkapių. (Tyrinėjimams vadovavo E. Danilaitė, P. Kulikauskas, A. Merkevičius.)

Tuo tarpu II—XII a. pilkapių tyrinėta 31 grupė. Institutas ištyrė 221 pilkapį. (Tyrinėjimams vadovavo O. Kuncienė, R. Kulikauskienė, M. Michelbertas.) Tai sudaro maždaug 75% visų pokario metais Lietuvoje tyrinėtų pilkapių, nes aukštosios mokyklos ir muziejai per šį laikotarpį 20-ye pilkapynų ištyrė 75 pilkapius. Institutas daugiausia tyrė Rytų Lietuvos tipo pilkapius ir žymiai mažiau — Žemaitijos pilkapynus. Daugelis

šių sparčiai nykstančių archeologinių paminklų grupių, kaip, pavyzdžiui, Akmenių, Kybartiškių, Kapitoniškių, Kurganų ir kt., buvo ištirtos ištisai. Tačiau daugumas kitų paminklų tik pradėti tyrinėti, ištiriant grupėse po keletą ar keliolika pilkapių.

Tyrinėtus senkapius reikia skirstyti į dvi grupes. Pirmąją grupę sudaro II—XIII a. senkapiai, kurių Institutas tyrinėjo 33. (Tyrinėjimams vadovavo O. Kuncienė, P. Kulikauskas, R. Kulikauskienė, A. Merkevičius, M. Michelbertas, L. Nakaitė.) Šiuose senkapiuose atidengtas 1281 žmogaus kapas bei apie 200 žirgų kapų. Tyrinėtų paminklų tarpe yra tokie stambūs objektai, kaip Bikavėnų, Laivių, Nendriinių, Palangos, Paežerio. Daugumas ir plačiau kasinėtų senkapių dar nebaigti tyrinėti, ištirta tik jų dalis.

Instituto archeologų ištirti II—XIII a. senkapiai sudaro apie 70% visų pokario metais tyrinėtų senkapių, nes kitos įstaigos tuo pačiu laikotarpiu kasinėjo dar 18 senkapių, kuriuose atidengė 355 žmonių kapus ir apie 200 žirgų kapų. Tačiau tarp muziejų tyrinėtų senkapių yra tik 3 platesniu mastu kasinėti — Gintališkė, Maudžiorai ir Pakalniškiai.

Antrą tyrinėtų senkapių grupę sudaro vėlyvesni — iš XIV—XVII a. Institutas jų tyrinėjo 37 ir atidengė 1412 kapų. (Tyrinėjimams vadovavo M. Michelbertas, V. Urbanavičius.) Iš tyrinėtų šios grupės senkapių pirmiausia tenka paminėti plačiau žinomą Rumšiškių senkapį, taip pat platesniu mastu tyrinėtus Jakštaičių, Liepiniškių, Sarių, Skrebinų senkapius. Ir čia Instituto tyrinėti paminklai sudaro 75% visų respublikoje tuo pačiu metu ištirtų senkapių: muziejai ir kitos įstaigos tyrinėjo tik 16 vėlyvų senkapių, kuriuose ištyrė apie 400 kapų. Daugumas senkapių jų kasinėti neplačiai. Nuodugniau tyrinėti tik Šilelio ir Radikių senkapiai Kauno rajone.

Daug laiko ir lėšų Institutas paskyrė pilių teritorijoms tyrinėti. Platesniu mastu padirbėta Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje, Trakų pusiasalio ir salos pilyse, mažesniu — Klaipėdos pilyje ir Veliuonos pilaičių teritorijoje. Be Instituto, šioje srityje nemažai dirbo Konservavimo instituto archeologai, plačiau tyrinėję Kauno, Liškiavos ir Medininkų pilių teritorijas.

Ir pagaliau paskutinė tyrinėtų paminklų grupė — su senuoju lietuvių tikėjimu susijusios vietos, kurios pradėtos tyrinėti tik 1970 m. ir intensyviau tirtos 1971—1972 m. Ištirtas vienas alkakalnis; 25 vietose tirta apeiginių akmenų aplinka, ieškant buvusių apeigų pėdsakų. (Tyrinėjimams vadovavo V. Urbanavičius.) Tačiau rezultatai šioje srityje labai kuklūs.

Vadinasi, Instituto archeologai tyrė beveik 200 archeologinių paminklų (25 akmens amžiaus stovyklas, 19 piliakalnių, 16 gyvenviečių, 34 pil-

kapynus, 64 senkapius, 5 pilis ir 27 apeigines vietas), o ištirti plotai sudaro kelis ha.

Sukauptai medžiagai apibūdinti per maža laiko. Gal trumpiausia ir aiškiausia bus konstatavus, kad mažiausiai padaryta ir mažiausiai sukaupta medžiagos iš II ir I tūkstantmečio pr. m. e. ir iš VI—VII m. e. a.

Antra archeologijos sektoriaus darbo sritis — tai sukauptos archeologinės medžiagos, tyrinėjimų duomenų publikavimas ir apibendrinimas. Šioje srityje padaryta nemaža. Apie tai byloja 5 stambesnės knygos¹, iš kurių — 3 kolektyvinės ir 2 monografijos. Iš kolektyvinių darbų pirmiausia tenka paminėti 1961 m. išleistus „Lietuvos archeologijos bruožus“. Kitos keturios knygos pasirodė pastarajame penkmeteje. Tai darbai apie I—VII a. Lietuvos pajūrio kapinynus ir I—XIII a. prekybinius ryšius bei, remiantis daktarinėmis disertacijomis, paruoštos monografijos apie IX—XII a. materialinę kultūrą ir seniausią krašto apgyvenimą. Tuo pačiu metu archeologijai buvo paskirti ir serijos „Acta historica Lituania“ keturi sąsiuviniai².

Be to, sektoriaus bendradarbiai paskelbė mūsų, kitų respublikų ir sąjunginiuose bei užsienio moksliniuose leidiniuose daugiau kaip 250 straipsnių, tezių, mokslinių informacijų maždaug 150 autorinių lankų apimties.

Leidyklai yra įteiktas dar vienas stambus kolektyvinis darbas — „Lietuvos TSR archeologijos atlaso“ pirmoji knyga (paruošė R. Rimantienė, O. Bagušienė, E. Danilaitė), kurioje pateikiami duomenys apie 800 akmens amžiaus stovyklų; 2500 Lietuvos laukuose rastų ir muziejuose saugomų akmeninių kirvių bei kaplių; 200 bronzinių II ir I tūkstantmečio pr. m. e. dirbinių. Skelbiami duomenys leidžia pilniau parodyti seniausią Lietuvos TSR teritorijos apgyvenimą, jo raidą, atskirų kultūrinių reiškinių paplitimą ir mainus iki m. e. pradžios.

Paruošta antroji atlaso knyga, skirta Lietuvos piliakalniams. Ji duoda žinių apie 850 respublikoje esančių ir buvusių piliakalnių, keliolika neįtvirtintų gyvenviečių bei 30 feodalinės epochos karinių stovyklų įtvirtinimų, kurie dažnai vadinami piliakalniais. Knygoje pateikiami duomenys apie šių paminklų topografinę padėtį, dydį, būklę, jų tyrinėjimus, kultū-

¹ P. Kulikauskas, R. Kulikauskienė, A. Tautavičius, Lietuvos archeologijos bruožai, V., 1961, 562 p.; Lietuvos archeologiniai paminklai. Lietuvos pajūrio I—VII a. kapinynai, V., 1968, 231 p.; R. Volkaitė-Kulikauskienė, Lietuviai IX—XII amžiais, V., 1970, 296 p.; P. K. Римантене, Палеолит и мезолит Литвы, В., 1971, 203 p.; Lietuvos gyventojų prekybiniai ryšiai I—XIII a., V., 1972, 287 p.

² V. Daugudis, Stakliškių lobis, V., 1968, 43 p. (Acta historica Lituania, II); A. Tautavičius, Vilniaus pilies kokliai (XVI—XVII a.), V., 1969, 48 p. (Acta..., IV); V. Urbanavičius, Rumšiškėnai XIV—XVI amžiais, V., 1970, 83 p. (Acta..., VI); R. Volkaitė-Kulikauskienė, Lietuvio kario žirgas, V., 1971, 31 p. (Acta..., VII).

rinį sluoksnį, būdingiausias radinius. Kartu atitaisoma nemaža senesnėje literatūroje pasitaikančių netikslumų. Žymi dalis duomenų duodama pirmą kartą ir gerokai papildys žinias apie Lietuvos TSR teritorijos apgyvenimą m. e. I tūkstantmetyje ir feodalinės valstybės susidarymo išvairakare.

Spausdintuose ir spausdinamuose darbuose chronologiniu požiūriu apimamas labai ilgas laikotarpis — nuo X tūkstantmečio pr. m. e. iki XVI—XVII a. Juose liečiami ir nagrinėjami įvairiausi materialinės kultūros, socialinių santykių raidos ir etninės istorijos klausimai, taip pat gvildenamos kai kurios dvasinės kultūros problemos. Tai vis klausimai, kurie buržuazinio laikotarpio darbuose buvo vos paliesti arba ir iš viso nekelti.

Archeologų darbuose pagrindinis dėmesys skiriamas materialinei kultūrai, kuriai daugiausia duomenų ir teikia archeologinė medžiaga.

Žymią vietą tarp materialinės kultūros problemų užima pagrindiniai verslai. Daug naujos medžiagos šiuo klausimu gauta, tiriant Šventosios akmens amžiaus stovyklas. Turime žymiai pilnesnę neolito žvejybos bei namų ūkio vaizdą, pirmus konkrečius radinius, patvirtinčius žemdirbystės užuomazgą vėlyvajame neolite.

Jau nuo 1953 m. neabejojame, kad žemdirbystė buvo pagrindinis verslas Lietuvoje bent nuo m. e. pradžios, nuo tada, kai paplito geležiniai įrankiai. Dabar archeologų darbuose reiškiamos įvairios nuomonės dėl pačios žemdirbystės formų atskirais laikotarpiais, jų chronologijos. Dar neturime ariamosios žemdirbystės pradžios ir jos vartimo pagrindine žemdirbystės forma įtikinamai pagrįstos datos, tebesiginčijame dėl trilaukio pradžios ir įsigalėjimo datos. Kol kas nieko nebandėme pasakyti apie žemdirbystės lokalius skirtumus.

Kad galėtume apibūdinti gyvulininkystę ir medžioklę bei nustatyti jų ūkinį vaidmenį, pradėjome plačiau naudoti piliakalniuose ir gyvenvietėse surinktus gyvulių kaulus. Tačiau, kad šie verslai būtų pilnai nušviesti, dar labai trūksta duomenų iš Žemaitijos piliakalnių.

Kitas klausimas, kuriam archeologai savo darbuose skyrė nemažą vietos, yra verslai ir amatai. Daug padirbėta, tiriant keramiką, tiek lipdytą, tiek ir žiastą, taip pat kalvystę, spalvotųjų metalų naudojimą; aptarti kai kurie našystos elementai, papuošalai. Tačiau dar tebelaukia savo eilės stiklo gamybos klausimas.

Nemaža padirbėta ir ginklų tyrimo — tiek pačių jų formų, tiek gamybos technologijos — srityje.

Žengti pirmieji žingsniai, tiriant seniausią statybą, medinę architektūrą, bet vis dar esame gerokai atsilikę, tirdami ankstyvojo feodalizmo

laikotarpio medines pilis ir įtvirtinimus. Taip pat tik pirmieji žingsniai žengti, ir nustatant mūrinių pilių, mūrinės architektūros pradžia.

Pagaliau nemaža padaryta, tiriant mainus, prekybą ikifeodaliniu ir ankstyvojo feodalizmo laikotarpiu. Turime jau žymiai pilnesnių duomenų apie mainų apimtį atskirais laikotarpiais, galime kalbėti apie jų vaidmenį ūkiniame gyvenime, įtaką vietinei materialinei kultūrai vienu ar kitu laikotarpiu.

Reikia pridurti, kad pastaruoju dešimtmečiu archeologai vis daugiau dėmesio skiria ir XIV—XVI a. paminklams, nes rašytiniai šaltiniai iki pat XVI a. antrosios pusės duoda labai mažai žinių apie kaimiečių buitį, o šie žmonės sudarė absoliučią gyventojų daugumą.

Savo darbuose archeologai dar nepakankamai dėmesio skyrė ir skiria tiksliesniam radinių ir pastebėtų reiškinų datavimui.

Nedaug buvo tyrinėti ir tokie socialiniai procesai, kaip giminingės bendruomenės suirimas, klasinės visuomenės susidarymas. Siems klausimams pilniau nušviesti vis dar trūksta stambesnių, nuodugniai ištirtų paminklų medžiagos. Todėl mūsų archeologinėje literatūroje iki šiol esančios periodizacijos datos tebėra nepagrįstos faktine medžiaga, daugiau hipotetinės.

Gana panaši padėtis yra ir su etninės istorijos klausimais. Iš tikrųjų daugiau dėmesio jiems pradėta skirti tik po 1965 m., kai buvo sukaupta daugiau medžiagos.

Surinkta ir apibendrinta paleolito pabaigos ir mezolito medžiaga leido paskelbti hipotezes apie žmonių atėjimą į Lietuvos teritoriją keliomis bangomis iš pietų ir pietvakarių, apie jų susiliejimą, susimaišymą. Kartu aiškėja, kad anksčiau ypač akcentuota neolite vykusio ugrofinų migracija mūsų respubliką mažai palietė, kad negalima kalbėti apie krašto ištininį apgyvenimą, o tik apie atskiras ugrofinų saleles. Tuo pačiu buvo gautas aiškesnis krašto apgyvenimo ir gyventojų vaizdas iki indoeuropiečių pasirodymo.

Tačiau dar tebelaukia pilniau nušviečiami substrato ir indoeuropiečių santykiai, vieno ir kitų vaidmuo baltų susidaryme. Ši spraga vis dar sunkiai užpildoma dėl to, kad trūksta medžiagos iš II ir I tūkstantmečio pr. m. e.

Reikia detaliau ištirti ir nušviesti atskirų baltų genčių išsiskyrimo — susidarymo procesą, atskirų genčių istoriją, tiek išaiškinant chronologiją, tiek nustatant priežastis ir sąlygas, nulėmusias atskirų genčių susiformavimą.

Nemaža padaryta, aiškinant Lietuvos TSR teritorijoje gyvenusių genčių susiliejimą ir lietuvių tautos susidarymą. Tačiau ir čia žengti tik pirmieji žingsniai, sukurtos pirmosios hipotezės.

Mažiausiai iki šiol paliesti dvasinės kultūros klausimai — senasis menas, ornamentika, jos simbolika, senasis baltų ir lietuvių tikėjimas. Šioje srityje apsiribota viena kita mintimi, vienu kitu teiginiu.

Taigi ir pačių archeologinių paminklų tyrimo srityje, ir literatūroje nagrinėjami įvairūs klausimai yra mažiausiai nušviesti, kai reikalas liečia II ir I tūkstantmetį pr. m. e. ir VI—VII m. e. a.

Sektoriaus archeologai, tirdami senųjų krašto gyventojų buitį, jų ūkį, jau galėjo pasinaudoti ir naudojasi kai kuriais paleogeografijos, paleobotanikos ir zoologijos duomenimis, taip pat spektrinės ir struktūrinės analizės duomenimis, kai reikia tirti metalinius dirbinius, kalvystę. Labai ribotai, bet jau naudojamasi kai kuriais antropologijos duomenimis. Tačiau galimybės pasitelkti į pagalbą šiuos duomenis dar palyginti nedidelės. Tai atsiliepia archeologų išvadoms, teiginių pagrįstumui ir įtikimumui, o surinkta medžiaga lieka nepilnai panaudota. Todėl artimiausioje ateityje būtina plėsti kaupiamos antropologinės medžiagos tyrinėjimus. Ypač reikalingi specialistai sudegintų mirusiųjų palaikams antropologiškai tirti. Reikia paleopatologijos duomenų, taip pat pilnesnių technologinių duomenų metalo, stiklo ir keramikos gaminiams apibūdinti.

Taigi negausiam sektoriaus archeologų būreliui yra iškilę didžiuliai uždaviniai, tiriant senųjų krašto gyventojų buitį, materialinę kultūrą, socialinius ir etninius procesus bei kai kuriuos dvasinės kultūros reiškinius; kartu būtina daug laiko skirti archeologinių paminklų kasinėjimams ir juos spartinti, nes kaskart vis plačiau ir sparčiau vystomas respublikos transportas, pertvarkomas žemės ūkis, statybos vyksta vis didesniuose plotuose ir paliečia daug archeologinių paminklų.

ISTORIJS INSTITUTO VEIKLA ETNOGRAFIJS SRITYJE

Etnografijos sektoriaus vadovas
ist. m. k. Vitalis Morkūnas

Etnografija — viena jauniausių istorijos mokslų šakų Lietuvoje. Jos sėkmingas vystymasis glaudžiai susijęs su tarybine santvarka ir broliškų respublikų parama.

Ryškesnė etnografinė veikla Lietuvoje pasireiškė tik atkūrus tarybinę santvarką. Daugiau kaip per dvidešimtį buržuazinės valdžios metų šioje mokslo srityje buvo padaryta labai mažai: specialistai nebuvo rengiami, nebuvo sistemingai renkama lauko medžiaga, neskirta dėmesio materialinės kultūros ir lietuvių liaudies buities tyrinėjimams. Negausūs muziejai, kaip Šiaulių etnografinis „Aušra“, Kauno M. K. Ciurlionio dailės ir kt., pirmiausia rūpinosi liaudies meno objektų ir tautosakos rinkimu. Į buitinės paskirties daiktus, ypač tokius, kurie neturėjo ryškesnių meninės apdailos žymių, mažai tekreipta dėmesio. Kiek geresnėje padėtyje buvo liaudies architektūros objektai, nes jais domėjosi ne vien etnografai, bet ir menotyrininkai bei architektai. Tuo laikotarpiu surinkta gana daug medžiagos apie liaudies papročius, apeigas, prietarus ir burtus.

Etnografijos mokslas — savarankiška istorijos mokslų šaka — buvo pradėtas kurti pirmaisiais tarybiniais metais. 1941 m. Tarybų valdžios įkurtos Mokslų akademijos sistemoje buvo įsteigtas Etnografijos institutas, o Vilniaus Valstybiniame universitete pradėjo darbą Etnografijos katedra. Lietuvos etnografijos mokslo vystymesi prasidėjo naujas tarybinis laikotarpis. Etnografijos mokslo teoriniu pagrindu tapo istorinis materializmas, kuriuo remiantis etnografinės problemos nagrinėjamos istoriškai besivystančios ir savitarpyje susijusios, konkrečioje geografinėje, socialinėje ir etninėje aplinkoje. Vos pradėtą darbą nutraukė karas ir kelerius metus trukusi hitlerinė okupacija.

Jau pirmaisiais pokario metais darbas lietuvių etnografijos mokslo srityje buvo atnaujintas ir žymiai išplėstas. Vėl pradėjo veikti Etnografijos institutas, vėliau pervarkytas į archeologijos-etnografijos sektorių; universitete atkuriamą Etnografijos katedrą, kuri pradėjo dirbti 1944 m. rugsėjo mėn.

Etnografijos mokslinio tyrimo darbu centru respublikoje tapo Lietuvos TSR MA Istorijos institutas, taip pat jo žinioje buvęs Istorijos-etnografijos muziejus.

Viena iš pagrindinių problemų pirmaisiais pokario metais buvo kvalifikuotų etnografijos specialistų rengimas. Šio darbo ėmėsi universiteto Archeologijos-etnografijos katedra, kuri iki 1962 m. išleido 67 specialistus etnografus. Dauguma jų pradėjo dirbti etnografijos srityje respublikos mokslo įstaigose ir muziejuose. Reikia pažymėti, kad ir po 1962 m., kai buvo panaikinta etnografijos specialybė, universiteto Lietuvos TSR istorijos katedra kasmet specializacijos būdu parengia po 2—3 etnografus iš stacionaro studentų ir maždaug tiek pat iš neakivaizdininkų.

Ugdant mokslinius kadrus, didelę pagalbą respublikai yra suteikę Tarybų Sąjungos etnografijos centras — TSRS MA N. Miklucho-Maklajaus etnografijos institutas. Instituto bendradarbiai P. Kušneris, N. Čeboksarovas, V. Belicer, L. Terentjeva ir kt. ilgą laiką betarpiškai padėjo jauniems moksliniams mūsų respublikos etnografijos kadrui: vadovavo jų kandidatiniams disertacijoms, konsultavo įvairiais mokslinio metodinio pobūdžio klausimais, dalyvavo respublikinėse etnografų konferencijose, etnografų darbų aptarimuose, rengė bendras ekspedicijas ir joms vadovavo. Pakanka pasakyti, jog iš 14 iki šiol apgintų kandidatinių disertacijų lietuvių etnografijos tematika 6-ioms vadovavo sąjunginio instituto moksliniai bendradarbiai. 1965 m. mokslų kandidato disertaciją apgynė pirmasis aspirantas, parengtas Istorijos instituto etnografijos sektoriuje. Nors nuo to laiko dar 4 aspirantai ir 2 moksliniai bendradarbiai sektoriuje parengė ir sėkmingai apgynė kandidatines disertacijas, tačiau ir šiandien tebejaučiame nuolatinę rūpestingą sąjunginio instituto paramą. Vienokios ar kitokios pagalbos, rengiant mokslinius kadrus, esame susilaukę ir iš kaimyninių broliškų respublikų. Savo ruožtu Istorijos instituto etnografijos sektoriaus moksliniai bendradarbiai ne kartą yra talkininkavę kaimynams bei sąjunginio instituto darbuotojams, svarstant mokslinius darbus, teikdami konsultacijas ir pan. Jei iki 1954 m. respublikoje nebuvo nė vieno etnografo su moksliniu laipsniu, tai šiuo metu turime vieną mokslų daktarą ir 12 kandidatų. Vien Istorijos instituto etnografijos sektoriuje iš 10 mokslinių bendradarbių 8 yra mokslų kandidatai. Tiesa, rengiant daktaro disertacijas, nuo kitų istorijos mokslo šakų

iki šiol kiek atsilikame, tačiau, reikia manyti, artimiausiu metu ir šioje srityje bus tam tikrų poslinkių.

Svarbiausias etnografinių žinių šaltinis yra pats tautos gyvenimas, todėl ekspedicinės lauko medžiagos rinkimui respublikos etnografai skiria daugiausia dėmesio.

Nedidelės apimties, neplačios tematikos lauko tyrinėjimus dar prieš antrąjį pasaulinį karą vykdė Šiaulių etnografinis „Aušros“ muziejus ir Kauno M. K. Čiurlionio dailės muziejus.

Nepalyginamai išsiplėtė etnografiniai lauko tyrinėjimai po karo, kada į šį darbą įsijungė ne viena respublikos mokslo įstaiga ir organizacija. Šiuo metu ekspedicijas, tiriančias lietuvių liaudies materialinės ir dvasinės kultūros reiškinius, be Lietuvos TSR MA Istorijos instituto, šios mokslo šakos centro, rengia Lietuvos TSR Istorinis-etnografinis muziejus, Vilniaus Valstybinis V. Kapsuko universitetas, Vilniaus Valstybinis pedagoginis institutas, Lietuvos TSR Dailės muziejaus ir Kauno Valstybinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus liaudies meno skyriai, Šiaulių Istorinis-etnografinis muziejus „Aušra“, Vilniaus Inžinerinio statybos instituto Lietuvių liaudies architektūros katedra, Lietuvos TSR Dailės institutas, Lietuvos TSR Paminklų apsaugos kraštotyros draugijos Vilniaus ir kitų respublikos miestų bei rajonų skyriai, grupė rajoninių kraštotyros muziejų.

Trumpai apžvelgsime Istorijos instituto pokario laikotarpiu organizuotas ekspedicijas ir kai kuriuos tyrinėjimų rezultatus¹.

1948 m. Istorijos instituto pradėtos organizuoti ekspedicijos etnografinė lauko medžiagai rinkti, atsižvelgiant į poreikius, buvo trejopo pobūdžio: žvalgomosios, maršrutinės ir stacionarinės.

Pirmųjų metų etnografinės ekspedicijos tiek dėl etnografų mokslinių kadrų stokos, tiek ir dėl to, kad nebuvo aiškios šio darbo metodikos, tebuvo apylinkių žvalgymas ir atsitiktinės medžiagos rinkimas. Pagrindinis dėmesys buvo skiriamas muziejiniams eksponatams rinkti ir tautosakos tekstams užrašinti.

Lauko tyrinėjimai suintensyvėjo ir įgavo aiškesnę kryptį nuo 1950 m., po pirmojo Pabaltijo etnografų pasitarimo Maskvoje, kuriame buvo iš-

¹ Rengdamas pranešimą, autorius naudojami straipsniais: Н. Чебоксаров, Этнографическая работа в советской Прибалтике, Советская этнография, 1949, № 4, p. 182—184; Р. Дундуйенė, Etnografijos mokslo pasiekimai Tarybų Lietuvoje (1940—1957 m.), VVU Mokslo darbai, Istorija, t. V, 1958, p. 53—60; А. Вишняускайте, Этнографические исследования в Литве в 1940—1960 годах, Советская этнография, 1960, № 3, p. 134—138; А. Вышняускайтė, Etnografiniai tyrinėjimai Tarybų Lietuvoje, Mokslas Tarybų Lietuvoje, V., 1961, p. 147—156; А. Вишняускайте, Этнографические экспедиции Института истории АН Литовской ССР в 1948—1967 гг., 20 лет, В., 1968, p. 83—98; 30 лет Литовской советской этнографии, Прибалтийским Советским республикам тридцать лет, В., 1970, p. 89—94.

aiškinta mokslinė tyrinėjimų metodika bei problematika ir pabrėžtas būtinumas tirti kolūkinės valstietijos buitį bei kultūrą.

Socialistiniai pertvarkymai tuo metu ryškiausiai atsispindėjo valstiečių šeimos buityje ir kintančioje jų naudotų pastatų funkcinėje paskirtyje, dėl to, 1951 m. Visasąjunginiam etnografų pasitarimui Maskvoje priėmus atitinkamą nutarimą, pagrindinis respublikos etnografų dėmesys buvo atkreiptas į šias dvi temas. Tuo tikslu buvo pertvarkytas ir etnografinių ekspedicijų darbas.

1952 m. Tarybų Lietuvos etnografai plačiai įsijungė į TSRS MA N. Miklucho-Maklajaus etnografijos instituto organizuotą kompleksinę Pabaltijo antropologinę-etnografinę ekspediciją, turėjusią dvejopą tikslą: 1) tyrinėti Pabaltijo tautų etnogenezę, tautų istoriją bei kultūrinius ryšius su kaimyninėmis slavų tautomis ir 2) ištirti socialistinius valstiečių buities ir kultūros pertvarkymus jaunose tarybinėse Pabaltijo respublikose.

Lietuvos TSR MA Istorijos instituto etnografai 1950–1955 m. atliko stacionarius etnografinius tyrinėjimus grupėje tuo metu organizaciniu ir ekonominiu atžvilgiu jau spėjusių sustiprėti respublikos kolūkių, kaip antai: Jonišio raj. Kepalių, Biržų raj. „Tarybinio artojo“, Kėdainių raj. Krakių ir kt. Buvo tiesiogiai stebimi įvairūs kolūkiečių buityje vykę procesai ir ekonomiškai silpnėsiuose kolūkiuose, pavyzdžiui, Rokiškio raj. „Svyturio“, Linkuvos raj. Karolio Poželos ir kt. Betarpiškas kasdieninis kolūkiečių šeimos buitės, darbo ir poilsio stebėjimas, informatorių apklausinėjimas, šeimos tyrimo anketos, susipažinimas su klubų-skaityklų, mokyklų ir kitų kultūros bei švietimo įstaigų darbu padėjo suprasti tuos procesus, kurie tuo metu vyko lietuvių valstiečių buityje. Pagal etnografinių tyrinėjimų metodiką betarpiškai stebėtuose objektuose surinkta medžiaga leido išryškinti pradinio kolektyvizacijos laikotarpio Tarybų Lietuvos valstiečių buityje vykusius kai kuriuos būdingus procesus, nustatyti jų raidos dėsningumus. Etnografų užfiksuoti stebėjimai davė daug medžiagos ano meto socialistinės statybos Lietuvos kaime sunkumams nušviesti, o tuo pačiu padėjo pašalinti kai kurias išryškėjusias negeroves. Kaip jau minėta, daugiausia dėmesio šiuo laikotarpiu buvo skiriama šiuolaikinės valstiečių šeimos ir gyvenamųjų namų tyrinėjimams. Lygia greta buvo fiksuojama ir kita etnografinė medžiaga, atspindinti lietuvių etninės kultūros savitumus: duomenys apie verslus, tekstilę, drabužius, maistą, papročius bei apeigas. Sukaupta medžiaga buvo apibendrinta keliose monografijose bei daugelyje mokslinėje spaudoje paskelbtų straipsnių².

² А. Вишняускайте, Литовская крестьянская семья в прошлом и настоящем, Материалы Балтийской этнографо-антропологической экспедиции (oliau — МБЭАЭ), М., 1964, р. 66—67; А. Вишняускайте, Семейный быт литовских колхозников.

1955—1960 m. plačiau ir giliau buvo tiriami Lietuvos valstiečių materialinės ir dvasinės kultūros tradiciniai bruožai, kad būtų galima išaiškinti jų etninę specifiką, nustatyti atskirų kultūros reiškinių lokaliųjų tipų ir variantų paplitimo teritorijas³.

1955 m. buvo surengtos dvi reikšmingos ekspedicijos. Viena dirbo kaip Pabaltijo etnografinės-antropologinės ekspedicijos grupė ir maršrutiniu būdu tyrė centrinius respublikos rajonus, siekdama nustatyti etnografinę ribą tarp Aukštaitijos ir Žemaitijos. Ji taip pat apėmė kai kuriuos Vakarų Baltarusijos rajonus, gyvenamus mišrios tautinės sudėties gyventojų, kur tyrinėjo lietuvių ir baltarusių materialinės kultūros reiškinių tarpusavio ryšius. Antros ekspedicijos tikslas buvo užfiksuoti materialinės ir dvasinės kultūros reiškinius būsimoje Kauno marių teritorijoje. Šiose ekspedicijose kartu dirbo Istorinio-etnografinio muziejaus bendradarbiai, Vilniaus Valst. universiteto Archeologijos ir etnografijos katedros darbuotojai ir folkloristai.

1956—1960 m. ekspedicijos buvo užsibrėžusios uždavinį sistemingai apimti visą Lietuvos TSR teritoriją ir surinkti pagrindinę medžiagą apie tradicinę materialinę kultūrą, taip pat šeimos ir kalendorines apeigas Is-

Авт. канд. дисс., В., 1955; А. Вишняускайте, Семейный быт литовских колхозников, Семья и семейный быт колхозников Прибалтики, М., 1962, р. 7—61; И. П. Буткявичюс, Современное литовское крестьянское жилище. Авт. канд. дисс., В., 1956; И. П. Буткявичюс, Основные типы традиционного литовского крестьянского жилища, Вопросы этнической истории народов Прибалтики, I, М., 1959, р. 396—407; П. В. Дундулене, Земледелие в Литве в эпоху феодализма. Авт. канд. дисс., В., 1954; П. В. Дундулене, Земледелие в Литве в эпоху феодализма, Балтийский этнографический сборник (toliau — БЭС), М., 1956, р. 3—47; М. М. Глемжайте, Домашняя обработка льна и шерсти в северо-восточных районах Литовской ССР, МБЭАЭ, р. 56—61; В. Милюс, Пища и домашняя утварь литовских крестьян в XIX—XX вв. Авт. канд. дисс., М., 1954; В. Милюс, Пища и домашняя утварь литовских крестьян в XIX и начале XX вв., БЭС, р. 127—169; В. Милюс, Опыт изучения пищи и домашней утвари восточных литовцев, МБЭАЭ, р. 62—65; В. С. Жиленас, Итоги этнографического изучения поселения и жилища в северо-восточных районах Литовской ССР, ten pat, р. 47—55.

³ I. Butkevičius, Tradiciniai lietuvių valstiečių gyvenamieji namai, Iš lietuvių kultūros istorijos (toliau — ILKI), t. 1, V., 1958, p. 157—173; Lietuvių valstiečių ūkiniai pastatai, ILKI, t. 2, V., 1959, p. 236—256; Nauji duomenys apie XVIII a. žemaičių valstiečių pastatus, ILKI, t. 3, V., 1961, p. 33—47; M. Glemžaitė, Verpimo ir audimo tradicijos Lietuvoje, ILKI, t. 1, p. 212—227; Linų ir vilnų naminis apdirbimas Lietuvoje XIX a.—XX a. pradžioje, ILKI, t. 2, p. 269—299; V. Milius, Lietuvių valstiečių įrenginiai maistui gaminti, ILKI, t. 1, p. 189—198; Lietuvių valstiečių maistas XIX a. antroje pusėje—XX a. pradžioje, ILKI, t. 2, p. 257—268; M. Mastonytė, Žemaitijos moterų drabužiai XIX a.—XX a. pradžioje, ILKI, t. 4, V., 1964, p. 141—155; Džukijos moterų drabužiai XIX a. antroje pusėje—XX a. pradžioje, ILKI, t. 3, p. 173—189; M. Mastоните, Литовская женская одежда в XIX—начале XX в. Авт. канд. дисс., 1967; G. Niunkienė, Seniausias verpimo būdas Lietuvoje (Verpimas verpstuku), ILKI, t. 4, p. 133—140; A. Vyšniauskaitė, Lietuvių šeimos turtiniai santykiai XIX a.—XX a. pirmaisiais dešimtmečiais, ILKI, t. 1, p. 260—269; Lopšiai ir kitos vaikų auginimo priemonės, ILKI, t. 2, p. 300—309; Lietuvių tarybinė etnografija dabarties uždavinių šviesoje, ILKI, t. 4, p. 5—14.

torijos instituto etnografijos sektoriaus užplanuotam pirmam apibendrinamo pobūdžio darbui — „Lietuvių etnografijos bruožai“.

1961—1965 m. ekspedicijų būdingas bruožas yra kelerius metus iš eilės tuose pačiuose objektuose (Varėnos raj. Pirčiupio kol., Rokiškio raj. Juodupės vilnonių audinių fabrike „Nemunas“ ir Trakų raj. Grigiškių bandomajame popieriaus kombinate) vykdomi stacionariniai etnosociologinio pobūdžio tyrinėjimai⁴. Be to, šiuo laikotarpiu buvo pakartotinai tiriama kaimo gyventojų butis anksčiau tyrinėjtuose objektuose ir visapusiškai tyrinėjamos respublikos teritorijos atskiros dalys. Šiuo metu intensyviai tiriama kaimų amatai⁵ bei šeimos ir kalendorinės apeigos⁶. 1965 m. buvo pradėti sistemingi žemės ūkio darbininkų buties Lietuvoje 1919—1940 m. tyrinėjimai, trukę ketverius metus⁷.

1966—1971 m. pagrindinis etnografijos sektoriaus dėmesys buvo sutelktas į „Lietuvos etnografinio atlaso“ pirmos dalies rengimą. Šis darbas yra dalis „Pabaltijo etnografinio atlaso“, kurį rengia visų trijų Pabaltijo respublikų mokslininkai, vadovaujami TSRS MA Etnografijos instituto.

Vykdamas atlaso programą, per 6 lauko tyrinėjimų sezonus buvo sistemingai maršrutiniu būdu tiriama visa Lietuvos TSR teritorija. Rinkta trijų pagrindinių temų medžiaga: žemdirbystės įrankiai, gyvenvietės ir

⁴ В. Куликаускаене, Некоторые вопросы создания новых семей в колхозе Пирчюпис (Варенский р-н, Лит. ССР), История. Конференция молодых ученых, посвященная 25-летию Советской Литвы, 16—19 июня (Тезисы докладов), 1965, p. 90—92; V. Kulikauskienė, Varėnos raj. Pirčiupio kol. kolūkiečių sodybos, Spalio revoliucija ir visuomeniniai mokslai Lietuvoje, V., 1967, p. 225—228; А. Данилюскас, Проблемы этнографического изучения материальной культуры промышленных рабочих Литвы, 20 лет, В., 1968; А. Данилюскас, Etnografinis XX a. Lietuvos miestų kultūros tyrimas 1966—1969 metais, Archeologiniai ir etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1968—1969 metais, V., 1970; Siaurės rytų Lietuvos pramonės darbininkų materialinė kultūra, V., 1970; Р. Меркене, Быт рабочих Григшиского Опытного-бумажного комбината в 1925—1965 гг. Авт. канд. дисс., В., 1966; Р. Меркене, Grigiškių Bandomojo popieriaus kombinato darbininkų butis ir kultūra. Straipsniai Lietuvos TSR MA darbuose, A serija (toliau—MADA): 1965, t. 1(18), p. 135—156; ten pat, p. 157—170; 1966, t. 1(20), p. 121—140; 1966, t. 2(21), p. 243—264; 1966, t. 3(22), p. 167—183; 1967, t. 2(24), p. 137—156.

⁵ V. Milius, Kaimo amatų etnografinio tyrinėjimo klausimu, ILKI, t. 3, p. 199—214.

⁶ A. Vyšniauskaitė, Laidotuvių papročiai Lietuvoje XIX a.—XX a. pirmaisiais dešimtmečiais, ILKI, t. 3, p. 132—157; А. Вишняускайте, Семейный быт литовских колхозников, Семья и семейный быт колхозников Прибалтики; Р. Меркене, Итоги этнографического изучения семьи, 20 лет; А. Вишняускайте, Не разделенная семья в Литве в начале XX в., ten pat; Развитие литовской крестьянской семьи, М., 1964; А. Vyšniauskaitė, Lietuvių šeimos tradicijos, V., 1967.

⁷ V. Morkūnas, Lietuvos žemės ūkio darbininkų sudėtis ir išsidėstymas buržuazijos valdomo metais, MADA, 1967, t. 3(25), p. 95—111; Žemės ūkio darbininkų samdomo papročiai Lietuvoje 1919—1940 m., ten pat, p. 111—122. В. Моркунас, Быт сельскохозяйственных рабочих в Литве в 1919—1940 гг. Авт. канд. дисс., В. 1968.

pastatai, drabužiai⁸. Šiame darbe taip pat dalyvavo Vilniaus Valst. universiteto Lietuvos TSR istorijos katedra.

Pastaruoju laikotarpiu, be to, buvo pradėti etnografiniai Lietuvos miestų pramonės darbininkų buities, sausumos susisiekimo priemonių, puodinkystės, gyvulininkystės, valstiečių baldų, malūnų, miškų verslų ir kai kurių kitų temų tyrinėjimai. Dalis jų užbaigti⁹, kiti dar tęsiami¹⁰.

Per 24 metus, atliekant lauko tyrinėjimus, Istorijos institute susikau­pė gausus etnografijos archyvas, be kurio nebūtų įmanomas gilesnis mokslinio tyrimo darbas. Šiuo metu sektoriuje yra fototeka su 40 000 ne­gatyvų ir pozityvų, filmoteka su keliais ekspedicijose nufilmuotais etno­grafiniais siužetais, XIX a. pabaigos—XX a. pradžios architektūros, dra­bužių, audinių, žemdirbystės, žvejybos, amatininkų darbo įrankių, baldų ir kitų piešinių bei brėžinių apie 11 000 vienetų, taip pat įvairių etnogra­finių tautotyrinių aprašų apie 30 000 vienetų. Dalį archyvo medžiagos su­daro korespondentų atsakai į sektoriaus išplatintas įvairaus pobūdžio etnografines anketas ir klausimų lapus, kurių iki šiol sektorius yra paren­gęs 40. Pastaruoju metu nemažai vertingos aprašomosios medžiagos įvairiomis temomis sektorius gauna iš Lietuvos TSR Paminklų apsaugos ir kraštotyros draugijos atskirų narių bei būrelių.

Didelė dalis sektoriuje sukauptos medžiagos jau šiandien yra nepa­kartojami istorinės vertės dokumentai, nes nemaža objektų, kurie savo metu buvo nufotografuoti, nupiešti ar aprašyti, jau nebėra. Ši medžiaga ateityje pasitarnaus įvairių laikotarpių Lietuvos valstiečių ir darbininkų buities ir kultūros tyrinėjimams.

Sudarinėjamas sektoriuje sukauptos etnografinės medžiagos katalogas.

Savaime suprantama, ir respublikos aukštųjų mokyklų bei muziejų, rengusių etnografines ekspedicijas, fondus taip pat papildė vertinga mokslui medžiaga. Visa tai reikia traktuoti kaip svarbų mūsų etnografų pasiekimą. Matyt, ir ateityje etnografinės lauko medžiagos rinkimui teks skirti ne mažesni, o gal net ir didesni dėmesį, ieškant efektyvesnių darbo

⁸ I. Butkevičius, Istorijos instituto etnografinės ekspedicijos, Lietuvos istorijos metraštis, 1971 metai, V., 1971, p. 193—196.

⁹ J. Kudirką, Lietuvos puodžių dirbiniai XIX a. pabaigoje—XX a., MADA, 1969, t. 3(31), p. 75—90; Lietuvos puodžių dirbinių puošyba XIX a. pabaigoje—XX a., ten pat, p. 91—106; Юозас Кудирка, Гончарство в Литве (конец XIX в.—XX в.). Авт. канд. дисс., В., 1969.

¹⁰ A. Daniliauskas, Kauno proletarų gyvenamosios patalpos XIX—XX amžiais, MADA, 1969, t. 3(31); Lietuvos pramonės darbininkų drabužiai XX a., Archeologiniai ir etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1971 ir 1972 metais, V., 1972 (toliau — AETL 1971—1972), p. 163—167; J. Laniauskaitė, Pakinktai darbinuose ratuose Lietuvoje XIX a. pabaigoje—XX a. pradžioje, ten pat, p. 131—141; R. Merkienė, Lietu­vos valstiečių tvartų jungimo su kitomis patalpomis raida 1872—1940 m., MADA, 1971, t. 1(35); A. Andriuškevičius, Lentinės kėdės su atlošais, AETL 1971—1972, p. 151—155.

formų ir metodų, įjungiant į jį vis platesnius visuomenės sluoksnius, keičiant jų dalykinę kvalifikaciją ir pan.

Kaupiant lauko medžiagą ir nagrinėjant atskiras temas, daugiausia dėmesio buvo skiriama lietuvių tautos etninės istorijos problemai, jos gamybinei veiklai, pagrindiniams materialinės kultūros elementams, šeimos ir šeimyninių apeigų raidai. Iki šiol respublikos etnografai iš verslų ir amatų istorijos daugiau ar mažiau yra išnagrinėję žemdirbystės istorijos Lietuvoje nuo seniausių laikų iki mūsų dienų, naminio audimo ir puodininkystės XIX a. antroje pusėje—XX a. pradžioje temas. Iš valstiečių tradicinės materialinės kultūros istorijos yra išnagrinėtos temos apie maistą ir namų apyvokos daiktus, gyvenamuosius, ūkinius pastatus bei sodybas ir gyvenvietes, moterų drabužius. Parengtos monografijos buržuazinio laikotarpio žemės ūkio darbininkų materialinės kultūros bei XX a. pirmosios pusės kai kurių periferijos pramonės įmonių darbininkų buities ir kultūros klausimais. Tyrinėtos atskirų laikotarpių Lietuvos kolūkiečių šeimos buities bei materialinės kultūros temos, taip pat šeimos istorinės formos bei tradicijų istorija. Šeimos tradicijų tyrinėjimai buvo taikomojo pobūdžio: jų rezultatai tam tikra prasme padėjo formuoti Lietuvoje tarybinėms šeimos tradicijoms. Kai kurių minėtųjų temų tyrinėjimai leido respublikos etnografams parengti ir 1964 m. išleisti kolektyvinę monografiją „Lietuvių etnografijos bruožai“, kuri buvo pirmasis tokio pobūdžio apibendrinamas darbas¹¹. Joje, remiantis marksistine metodologija, pateikta lietuvių valstiečių pagrindinių verslų charakteristika, svarbiausių materialinės kultūros elementų bei socialinės kultūros vystymosi istorija, pasekama daugelio valstietijos materialinės ir socialinės kultūros sričių raida iki mūsų dienų. Šis darbas, kaip ir apybraiža „Lietuviai“, išspausdintas visasąjunginiame etnografiniame daugiatomyje „Pasaulio tautos“¹², suvaidino tam tikrą vaidmenį, supažindinant lietuvių visuomenę su Lietuvos etnografija, taip pat tarybinius ir užsienio etnografus su lietuvių liaudies kultūra. „Lietuvių etnografijos bruožai“ turėjo įtakos kraštotyrimui judėjimui Lietuvoje. Mūsų nuomone, jau pilnai pribrendęs reikalas parengti naują, papildytą ir tematiškai išplėstą šios monografijos leidimą. 1958—1972 m. sektoriaus ir respublikos etnografai aktyviai dalyvavo, leidžiant 8 kolektyvines monografijas ir straipsnių rinkinius. Tai keturi pirmieji tomai „Iš lietuvių kultūros istorijos“, „Panemunių dzūkai“, ataskaitinių konferencijų medžiaga ir kt. 1963 m. pasirodė stambi P. Dundulienės monografija „Žemdirbystė Lietuvoje“. 1967 m. buvo išleista A. Vyšniauskaitės knyga „Lietuvių šeimos tradicijos“, 1970 m.—A. Daniliausko „Šiaurės rytų Lietuvos pramonės darbi-

¹¹ Lietuvių etnografijos bruožai, V., 1964.

¹² Народы европейской части СССР, т. II, М., 1964.

ninkų materialinė kultūra“, 1971 m.— I. Butkevičiaus „Lietuvos valstiečių gyvenvietės ir sodybos“. 1973 m. iš spaudos išeis J. Kudirkos darbas „Lietuvos puodžiai ir puodai“.

Instituto ir respublikos etnografai atlieka didelį darbą, parengiant ir leidžiant LTSR Paminklų apsaugos ir kraštotyros draugijos leidinius, gausiai bendradarbiauja respublikos, visos Tarybų Sąjungos ir užsienio mokslinėje periodikoje. Vien sektoriaus bendradarbiai įvairiuose respublikos, visasąjunginiuose bei užsienio moksliniuose leidiniuose yra paskelbę daugiau kaip 400 straipsnių.

Nuolat plečiasi ir tvirtėja mūsų ir kitų broliškų respublikų etnografų bendradarbiavimas ir draugystė. Tai pats patikimiausias laidas, kad vis didės ir Lietuvos TSR etnografų indėlis į bendrą mūsų didžiosios Tėvynės mokslo pasiekimų lobyną.

LIETUVOS MENO ISTORIJS TYRINEJIMAI

Menotyros sektoriaus vadovas meno m. k. Markas P e t u c h a u s k a s

Menotyros sektorius buvo įsteigtas 1967 m., remiantis anksčiau susiformavusia nedidele (2—3 bendradarbiai) menotyros grupe. Iš pat pradžių čia susiklostė dvi pagrindinės specialybės — dailėtyra ir teatrologija, vėliau atsirado ir kintotyros pradmenys. Šiuo metu sektorių sudaro aštuoni moksliniai bendradarbiai.

Menotyros sektorius — tai pirmas Lietuvoje mokslininkų kolektyvas, sukurtas nacionalinio meno istorijos problemoms nagrinėti. Todėl suprantama, kad tokio mokslinio organizacinio padalinio atsiradimas — svarbus įvykis respublikos meno mokslų istorijoje. Suburti meno istorikų kolektyvą buvo itin sunku, pareikalavo nemažai laiko: meno istorikų specialybių, sudariusių sektorių, Lietuvoje iš esmės iki šiol nebuvo ruošama (tik neseniai pradėta ruošti dailėtyrininkus, teatrologai ir kintotyrininkai neruošiami ir dabar). Tad atliktas nemažas darbas, keliant mokslinių kadru kvalifikaciją (o dažnai juos ir perkvalifikuojant). Aišku, tai pareikalavo nemažai laiko. Dabar turime 7 mokslo kandidatus (iš 8 bendradarbių), iš kurių 6 apgynė kandidatines disertacijas, dirbdami Istorijos institute. Dar du meno mokslų kandidatai buvo paruošti Instituto aspirantūroje (jie sektoriuje nedirba). Taigi menotyros sektoriuje šiuo metu yra didžiausias respublikoje teatrologijos ir dailėtyros specialybių mokslų kandidatų būrys. Dailėtyros srityje dirba meno m. kandidatai I. Korsakaitė, A. Valiuškevičiūtė, A. Savickas, filol. m. k. I. Kostkevičiūtė, teatrologijos srityje — M. Malcienė, meno m. kandidatai V. Mažeika, A. Vengris, M. Petuchauskas.

Be kadru rengimo, kitas svarbus uždavinys buvo kaupti XX a. lietuvių dailės, teatro, kino istorijos medžiagą ir, ja remiantis, ruošti pirmuo-

sius menotyros darbus, iš marksistinių pozicijų vertinant — labai dažnai pirmąkart — meninio palikimo ir šiuolaikinio meno raidos klausimus.

Pirmieji teatrologų moksliniai straipsniai buvo skirti kolektyviniams darbams, ruošiamiems Istorijos instituto arba jam dalyvaujant („Lietuvių teatro“ skyriai „Lietuvos TSR istorijos“ III tome¹). Septintajame dešimtmetyje Instituto menotyrininkai atliko didelį darbą: jie buvo pirmųjų šalyje daugianacionalinio tarybinio teatro šešių tomų ir kino keturių tomų akademiinių istorijų bendraautoriai. Daugiau kaip dešimtmetį trukęs šių darbų ruošimas tapo didele internacionaline daugiataučio kolektyvo sistemingo mokslinio bendradarbiavimo mokykla. TSRS Kultūros ministerijos Meno istorijos instituto kartu su broliškų respublikų Mokslų akademijų atstovais organizuojuose svarstymuose (čia aktyviai dalyvavo ir mūsų teatrologai, kinotyrininkai) išsikristalizavo bendri tarybinių tautų teatro ir kino nušvietimo principai, buvo sprendžiama daug ginčytinų ir neaiškių klausimų, kurie lietė tiek atskiras menines kultūras, tiek ir daugianacionalinio teatro bei kino raidą. Tad bendrieji šešiatomės ir keturtomės istorijų skyriai parašyti, remiantis respublikos menotyrininkų pateikta medžiaga ir istorinėmis estetinėmis koncepcijomis.

Ruošiant šešiatomiui lietuvių teatro prospektą ir skyrius, buvo pirmąkart gvildinama nemaža sudėtingų nacionalinio scenos meno raidos problemų. Antai profesionalaus teatro pradžios klausimas, ir ankstesniais metais kėlęs įvairių nuomonių, buvo sprendžiamas, pasitelkus daug naujos medžiagos, iš dalies apie 1918—1919 m. Vilniaus teatrinį gyvenimą, tarybinės vyriausybės pagalbą, formuojant iš pusiau megejiškų trupių, visų pirma J. Vaičkaus „Skrajojamojo teatro“, valstybinį profesionalų lietuvių teatrą. Ir anksčiau žymūs meno veikėjai (Vaižgantas, B. Sruoga, B. Dauguvietis) iš esmės teisingai profesionalaus teatro pradžią siejo su 1919 m., kai pradėjo veikti pirmosios stabilios profesionaliai paruoštų aktorių trupės. Tačiau buvo plačiai paplitusi ir nuomonė, kad pirmasis lietuvių profesionalus teatras esąs dabartinis Kauno dramos teatras, 1920 m. Dramos vaidykos pavadinimu įsteigtas Lietuvių meno kūrėjų draugijos iniciatyva.

Minėtajame šešiatomyje, „Lietuvos TSR istorijos“ III tome ir kitose publikacijose menotyros sektoriaus teatrologai, surinkę daug medžiagos, pateikė naują šio klausimo koncepciją². Nukėlę profesionalaus teatro pradžią į 1918—1919 m., jie parodė ryškų Spalio ir proletarinės revoliucijos Lietuvoje vaidmenį, formuojant lietuvių profesionalų teatrą, remian-

¹ I. Aleksaitė, Lietuvių teatras ir muzika, Lietuvos TSR istorija, t. III, V., 1965.

² Žr. ten pat; И. Алексайте, Литовский театр, История советского драматического театра, т. I, М., 1966.

tis tuo metu labiausiai paruošta profesionaliu požiūriu J. Vaičkaus trupe („Skrajojamojo teatro“ branduolį pirmąkart lietuvių teatro istorijoje sudarė nebe mėgėjai, o aktoriai profesionalai, baigę pirmąją profesionalią lietuvių dramos studiją, įkurtą J. Vaičkaus dar 1916 m. Peterburge). Tarp kitko, kaip tik ji vėliau sudarė ir Kauno Valstybės teatro dramos trupės branduolį, daugeliui metų į priekį nulemdama jos kūrybą.

1966—1971 m. išleistame šešiatomyje teko spręsti ir kitas nelengvas problemas. Pavyzdžiui, pirmąkart bandyta duoti hitlerinės okupacijos laikotarpio teatro kūrybos vertinimą, išryškinant pažangių ir reakcinių jėgų kovą. Okupacijos ir pirmojo pokario dešimtmečio lietuvių teatro traktavimas susilaukė pritarimo daugianacionaliniame teatrologų forume Maskvoje ir įėjo į šešiatomį³. Paskutiniame — šeštajame — tome pateikta lietuvių dramos teatro raida 1953—1967 m., išryškintas mūsų scenos meno pakilimas, naujas teatrų kūrybinių braižų ir meninių individualybių suklestėjimas, susijęs su bendrais esminiais poslinkiais tarybiname mene⁴.

Tad nors ir labai glausta (o redaguojant dar labiau sutrumpinta), vis dėlto buvo pateikta pirmoji profesionalaus lietuvių dramos teatro, ypač tarybinio laikotarpio, apybraiža. Itin svarbu tai, kad su ja susipažino jau visasąjunginis skaitytojas.

Laukiame pasirodant ir antrojo—ketvirtojo kino istorijos tomų. Juose, taip pat M. Malcienės „Lietuvių kino istorijos apybraižoje“, pirmame tokios apimties apibendrinamajame darbe, surinkta ir susisteminta archyvinė, spausdinta, bibliografinė, filmografinė bei iliustracinė medžiaga, kuri leido nustatyti mūsų kino meno raidos periodizaciją, nušviesti atskirus jos laikotarpius ir jų ypatumus. Pirmiausia, iš marksistinės metodologijos pozicijų įvertintas buržuazinio laikotarpio kinematografinis palikimas. Antra, nušviestos tarybinės vyriausybės organizacinės priemonės, 1919 m. įkuriant Vilniuje kinematografijos centrą, to meto repertuarinė politika, kinifikacijos problemos, Tarybų Rusijos parama filmais bei kvalifikuotais kinifikatorių kadrais. Ištirti pirmieji lietuvių kino meno žingsniai 1940—1941 m., taip pat nustatyti ir išnagrinėti tolesni meninio bei dokumentinio kinematografo raidos etapai, pradedant pirmaisiais pokario metais ir baigiant 1970 m. Tyrinėjant lietuvių tarybinį kinematografą, nušviestas kitų respublikų studijų, rusų tarybinių kino meistrų indėlis į Lietuvos kino meną. Išryškinti lietuvių ir daugianacionalinio tarybinio kino meno ryšiai, nacionalinio savitumo ir internacionalizmo apraiškos Lietuvos kino studijos filmuose, įvairių meno šakų — literatūros, teatro,

³ М. Петухаускас, Литовский театр, История советского драматического театра, т. 4, М., 1968; т. 5, М., 1969.

⁴ А. Гирдзияускайте, В. Мажейка, Литовский театр, ten pat, т. 6, М., 1971.

dailės ir muzikos — integracijos procesas lietuviškame kine, besiremiantis sintetine kino meno prigimtimi, taip pat tradicijų ir novatoriškumo bei kūrybinio proceso kolektyviškumo principais.

Teatro ir kino raidos klausimai gvildenami ir skyriuose „Dramos teatras“, „Kinas“, „Muzika ir muzikinis teatras“, skirtuose „Lietuvos TSR istorijos“ IV t., kuris baigtas ruošti spaudai. Lietuvių tarybinio teatro formavimosi 1940—1941 m., kino meno ištakų, lietuvių operos libreto ir lietuvių literatūros inscenizacijos Akademiniame dramos teatre problemos, lietuvių tapybos bruožai pirmuoju pokario dešimtmečiu, lietuvių tarybinės lakštinės ir iliustracinės grafikos raida 1956—1964 m., taip pat kai kurie estetinės minties bruožai pastaruoju dešimtmečiu gvildenami knygoje „Tarybinio meno kelias“. Šiame sektoriaus leidinyje, skirtame vaizduojamojo meno, teatro ir kino tarybinio laikotarpio raidai, siekta apžvelgti kai kuriuos svarbesnius jos etapus, ilgiau apsistojus prie vienos ar kitos meno šakos bei žanro vystymosi svarbesnių momentų⁵.

Kartu su Lietuvos TSR Liaudies meno rūmais išleistoje knygoje „Teatrinės minties pėdsakais“ bandoma pirmą kartą supažindinti lietuvių skaitytoją su XX a. pasaulio ir tarybinės teatrinės estetinės minties reikšmingesniais paminklais, taip pat stambiausių lietuvių režisierių teatrinėmis pažiūromis⁶.

Minėtieji darbai kartu su kitomis respublikos teatrologų knygomis iš dalies ruošė dirvą ir lietuvių profesionalaus teatro istorijai, kurios pirmieji tomai rengiami šiame penkmetyje. Teatro istorikų grupė paruošė visos šios istorijos prospektą, kuriame duota ikitarybinio ir tarybinio laikotarpių scenos meno plėtotės periodizacija, išskirti pagrindiniai jos etapai, suformuluotos svarbiausios idėjinės estetinės tendencijos (prospekto dramos teatro skyrių autoriai — M. Petuchauskas, A. Vengris, muzikos — V. Mažeika, A. Ruzgaitė).

Atsižvelgiant į svarbiausius profesionalaus teatro raidos laikotarpius, planuojama paruošti du ikitarybinio ir du tarybinio teatro tomus, apimančius trumpą mėgėjiško teatro kelio apžvalgą ir 1918—1929 m. (pirmasis), 1929—1940 m. (antrasis), 1940—1956 m. (trečiasis), šiuolaikinį lietuvių teatrą 1956—1970 m. (ketvirtasis). Kadangi teatrologų yra nedaug, dabartiniu metu galime dirbti, ruošdami tik du šio leidinio tomus — pirmąjį (1918—1929 m.) ir trečiąjį (1940—1956 m.). Čia jau atliktas tam tikras darbas, ypač vertinant J. Vaičkaus trupę, Tėvynės karo ir pirmojo pokario dešimtmečio teatro veiklos etapus. Tikimasi šiame penkmetyje užbaigti pirmąjį ikitarybinį ir pirmąjį tarybinį tomus. Anksčiau sektoriuje dirbusi

⁵ Iš lietuvių kultūros istorijos (Tarybinio meno kelias), t. 5, atsak. red. M. Petuchauskas, V., 1968.

⁶ Teatrinės minties pėdsakais, sudarė ir redagavo A. Vengris, V., 1969.

filol. m. dr. V. Zaborskaitė tyrinėjo feodalizmo epochos lietuvių teatrą ir iki 1974 m. žada paruošti spaudai monografiją „Lietuvos mokyklinis teatras“.

Sektoriaus dailėtyrininkai tyrinėja įvairių XX a. lietuvių dailės šakų raidą ir ypatumus, nacionalinio dailės savitumo klausimus. Stambesni moksliniai darbai, sudarę apgintų kandidatinių disertacijų pagrindą, išėjo atskiromis knygomis.

Monografija „Kauno meno mokykla“ skirta svarbiausiam lietuvių dailės židiniui buržuazijos valdymo laikotarpiu⁷. Jos autorė A. Valiuškevičiūtė pirmą kartą išsamiai nušvietė šios mokyklos istoriją, struktūros bei krypties klausimus, parodė jos pedagoginės ir kūrybinės veiklos reikšmę lietuvių kultūrai, susiejo pažangias mokyklos tradicijas su tarybinės dailės plėtote.

I. Korsakaitės studijoje „Gyvybinga grafikos tradicija“ plačiai apžvelgiama XX a. lietuvių grafika ir nagrinėjama liaudies kūrybos tradicijų problema⁸. Knygoje atskleidžiama bendra istorinė minėtųjų tradicijų raida lietuvių grafikoje, tos raidos ypatumai, taip pat parodoma, kaip skirtingai liaudies meno poveikis transformavosi atskirų grafikų kūryboje. Ypač daug vietos skiriama lietuvių tarybinei grafikai, kurioje liaudies meno tradicijos nepaprastai išsišakojo ir tapo vienu svarbiausiu jos nacionalinio savitumo veiksmu. Pastarasis bruožas nuolat konstatuojamas tarybinėje menotyroje, todėl platesnė mokslinė šios problemos analizė yra itin savalaikė. Be vaisingo, kūrybiško liaudies meno tradicijų plėtojimo, autorė nurodo ir kai kurias su jomis susijusias neigiamas suvienodėjimo, išviršinio dekoratyvumo, mados apraiškas. Sektoriuje atliktas nemažas darbas, tyrinėjant lietuvių tarybinę monumentaliąją dekoratyvinę dailę ir jos sintezės su architektūra problemas. Dailėtyrininkai, kaip ir teatrologai, parengė atitinkamus vaizduojamojo meno istorijos skyrius „Lietuvos TSR istorijos“ IV t.

Šiuo metu ruošiami mokslinė „Lietuvių dailės istorijos apybraiža (1919—1940)“. 1919—1940 m. dailės tarpsnis sudaro pagrindinį išeities tašką lietuvių XX a. dailės tyrinėjimams, nes šio laikotarpio dailė, kaip tarpinė grandis, yra susijusi ir su amžiaus pradžios dailės sąjūdžiu, ir su tarybiniu menu. Jau ruošiant apybraižos prospektą, buvo argumentuotai pagrįsti diskusiniai 1919—1940 m. lietuvių dailės periodizavimo klausimai, vadovaujantis marksistine metodologija, naujai pažvelgta į daugelį ano meto dailės reiškinių, bendrais bruožais susumuoti ir apibendrinti ankstesni tarybinės menotyros tyrinėjimai. Prospekto autoriai — I. Korsakaitė, I. Kostkevičiūtė, A. Valiuškevičiūtė, taip pat talkininkaujama sektoriui G. Kęstutytė, J. Mackonis. Neseniai įvykusiame plačiame pro-

⁷ A. Valiuškevičiūtė, Kauno meno mokykla, V., 1971.

⁸ I. Korsakaitė, Gyvybinga grafikos tradicija, V., 1970.

spekto svarstyme, kuriame dalyvavo Dailės instituto ir kitų įstaigų atstovai, buvo iškelta daug naudingų minčių, problemų. „Lietuvių dailės istorijos apybraiža“ bus pirmas tokio pobūdžio darbas, dedąs pagrindus viešam akademinės lietuvių dailės istorijos tomui.

Šiais metais prie sektoriaus pradėjo veikti mokslinė probleminė taryba „Lietuvos meno istorija“, kuri koordinuoja meno mokslų tyrinėjimus respublikoje. Taryba apsvartė 1973 m. ir penkmečio respublikos mokslinių įstaigų mokslinių tyrimų planus menotyros srityje, kandidatinių ir daktarinių disertacijų tematiką. Šiuo metu iš esmės jau sudaryti pokario dešimtmečiais atliktų svarbesnių menotyros darbų, taip pat publikuotų mokslinių studijų sąrašai. Visa tai leis geriau, kryptingiau planuoti ir koordinuoti menotyros raidą, išvengti dubliavimo, neaktualių, moksliniu ir idėjiniu požiūriu nereikšmingų tyrinėjimų.

Tam tikrą indėlį į lietuvių menotyra įneša ir sektoriuje ruošiami aspirantai. Siekiama, kad aspirantų temos būtų betarpiškai susijusios su mūsų kolektyviniais planiniais darbais. Pavyzdžiui, du teatrologai, aspirantai neakivaizdininkai, gvildena temas, apimančias mėgėjiškojo teatro, ikitarybinio dramos teatro raidą. Disertaciją baigė ir ruošiasi ją ginti buvusi aspirantė N. Tumėnienė. Jos darbe apie lietuvių tarybinį teminį paveikslą sprendžiamos aktualios ir svarbios dabartinės dailės problemos. Buvusio aspiranto V. Smagurausko disertacija (tiesa, dar nebaigta) vertinga tuo, kad yra skirta XVI—XVIII a. Lietuvos knygų grafikai. Didele spraga, susidariusią sektoriuje, neturint nė vieno liaudies meno specialisto, bent iš dalies užpildo neseniai pradėta menotyros sektoriaus konsultuojamo R. Alekno disertacija „Lietuvių liaudies geležies plastika“.

Žinoma, darbas vyktų sparčiau, o tyrinėjimai būtų gilesni, nuoseklesni, fundamentalesni, jeigu sektorius per pastarąjį penkmetį būtų plėtėsis. Dabartinis negausus menotyrininkų kolektyvas nesuskumba dirbti taip, kad galėtų patenkinti tikrai didelius visuomenės lūkesčius, siejamus su mūsų meninio palikimo ir dabarties meno praktikos moksliniu nušvietimu. Šiuo požiūriu esame smarkiai atsilikę beveik nuo visų broliškų respublikų, jau seniai turinčių Meno istorijos institutus arba gausius menotyros profilio sektorius.

Sektoriaus kolektyvas savikritiškai vertina tai, kas padaryta ir daroma. Mes suprantame, kad neišnaudojome visų vidinių rezervų, todėl pastaruoju metu bendradarbiai gerokai suintensyvino mokslinį darbą. Ieškojome būdų kooperuotis su kitur dirbančiais menotyrininkais ir kai ką čia jau esame padarę.

Dabar mūsų kolektyvas labai įtemptai dirba, ruošdamas du minėtuosius stambius kolektyvinius darbus. Tai svarbiausias sektoriaus uždavinys šiame penkmetyje.